

**Şehirlerin teşekkül ve inkişafı
tarihi bakımından :**

Osmanlı İmparatorluğunda

**İmâret sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzına
âit araştırmalar**

Prof. Ömer Lûtfi Barkan

Osmanlı İmparatorluğunda tipik bir şekilde Türk ve müslüman olan şehirlerin teşekkül ve inkişafıyla umumiyetle memleketin içtimâî ve iktisadî hayatında *vakıf yoluyla* kurulup idare edilmekte olan ve «İmâret sistemi» nâmı altında tetkiki mümkün bulunan¹ muayyen bir tesisler manzûmesinin (Külliyesinin) büyük bir rol oynadığı malûmdır.

Umumiyetle bir câmi etrafında toplanmış olan medrese, yemek pişirilen ve dağıtılan yer, misafir yurdu (tâbhane), hastahane (tîmarhane, dârüşşifa), hamam ve kârvansaray.. gibi din, kültür veya içtimâî yardım müesseseleri ile bu müesseselerin kalabalık memur ve hizmetlileri için yapılacak ikametgâhlarla su yolu, kanalizasyon.. gibi medenî (beledî) tesisler ve nihayet bu suretle meydana gelen tesislere devamlı bir gelir sağlamak maksadıyla (her biri bir sınıf san'at ve ticaret erbabına tahsis edilmek üzere) inşa edilmiş olan han ve çarşılar, fırın, değirmen, mum îmalâthanesi, boyahâne, salhâne, başhâne, bayram ve pazar yerleri, çendere.. gibi bir inhisar ve imtiyaz mevzuu olan tesis ve mahaller, çok defa yeni kurulacak olan şehrin veya eski bir şehrin îmar ve iskânı arzu edilen yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil etmekte idi.

Bursa, Edirne ve İstanbul ile Anadolu ve Balkanlardaki diğer bir çok şehirlerin topoğrafik plânlarının tetkiki, bize bu şehirlerin, bahis konusu «imâret sitesi»ni teşkil eden belirli bir takım âbidevî binaların etrafında nasıl kurulup gelişmiş olduğunu göstermektedir.

[1] Osman Ergin, Türkiye'de şehirciliğin tarihi inkişafı, 1936. İstanbul Üniversitesi, İktisat ve İçtimaiyât Enstitüsü neşriyatı No. 3.

İmâret sitelerine âit vakıfların arzettikleri hususiyetler.

Osmanlı İmparatorluğunda şehirlerin teşekkülünde ve memleketin iktisadî ve içtimâî hayatında oynadıkları rölün ehemmiyeti bakımında olduğu kadar *vakfı yapanların şahsiyeti* ile ihtivâ ettikleri *tesislerin gâye, mâhiyet ve idare tarzları itibariyle* arz ettikleri hususiyetler yönünden de bu kabiiyl vakıfların diğerlerinden ayrı olarak ve hususî bir itina ile tetkikleri îcab edeceği âşikârdır.

Gerçekten bu gibi tesisler, umumiyetle Devlet kudret ve selâhiyetlerinin mutlak sâhip ve mümessili olan sultanlar veya (çok defa bu sultanların hususî bağış ve müsaadesiyle) bazı büyük *devlet adamları tarafından* kurulmuş bulunmaktadır. Onların inşa ve tesis masraflarının vakfa ismini veren sultan veya vezirlerin «hususî hazîne»lerinden ve «kendi mallarından» temin edilmiş olması, bu tesislerin *devlet eli ile kurulmuş olup devlet geliriyle işliyen, fakat idarî ve malî bakımdan muhtâr ve hususî bir statüye tâbi* bulunan, *âmme hizmeti* müesseseleri olmak vasıflarını unutturmamalıdır.

Bâhusus bu tesislerin hayatını devam ettirmek için lüzumlu olan gelir kaynaklarından mühim bir kısmı, bir çoklarında, *devlete âit toprakların* ve dolayısıyla bu topraklardan devletin alması lâzımgelen vergi gelirlerinin (devlet reisi olmak sıfatiyle) sultanın devamlı olarak bir tesis'e *hasr ve tahsisi* veya (böyle bir tahsise tahvil edilmek va'd ve şartıyla) bir şahsa *temlîki* suretiyle temin edilmiş bulunmaktadır².

Bu bakımdan, *bidâyetde feth hakkı* olarak ancak Emîre (sultana veya Devlete) mal edilmiş olması lâzımgelen topraklarla «gazâ malından» elde edilen ve *şer'an* mühim bir kısmı fakirlerle yollara harcanması veya müslüman cemâatinin gelecek nesilleri menfaatine alkonulması îcabeden «ganîmet» hisselerinin bu tahsislerde yeri büyüktür.

Bu suretle, yeni kurulacak şehirlerin veya mevcut şehirlerde teşekkül edecek yeni semtlerin çekirdeğini teşkil eden İmâret Sitesi'ne dâhil olan tesislerden bir çoğunun *kuruluş ve işletme sermâyeleri*, ekseriya o şehir ve havâlisi dışında, *imparatorluğun ge-*

[2] Bk. aşağıda tablo No. 1.

niş ve zengin gelir kaynaklarından (devleti temsilen) elde edilen servetlerden ve bu arada devlete âit araziden bu sitelere vakf edilen köyler ve arazi hâsîlatından temin edilmektedir. Onların vakıf yoluyla, idarî-mâlî muhtâriyeti (hukukî bir şahsiyeti) hâiz imtiyazlı bir müessese halinde kendi hususî statülerine göre işletilmeleri usulü ise ³, bu tesisleri merkeziyetçi bir devlet idaresinin ve memur zihniyetinin soysuzlaştırıcı tesirlerinden korumak hususunda faydalı gözükmek ve onlara *şahsî bir teşebbüs ve eser* şekli vermekle beraber, bir çoklarının *devlet nâmına toplanması ve devlete âit olması lâzımgelen mâlî kaynaklarla başarılmış* oldukları meydandadır.

Diğer taraftan, bu kabîyl vakıfların *şahsî veya âilevî menfaat* kaygularından uzak kalarak temamiyle *hasbî* hayır işlerine ve dinî maksadlara veya bugünkü anlayışımıza göre, devletin aslî vazifeleri arasında bulunan bir takım *âmme hizmetlerine* yönelmiş bulunması, onların böylece devletin elinde kalması lâzımgelen gelir kaynaklarından bir kısmına sahip çıkmalarını da temamiyle *meşrû* göstermektedir :

Gerçekten, siyâsî ve askerî maksatlarla veya seyahat ve ticaretin kolaylaştırılması gâyesiyle stratejik yollar boyunca büyük kervan sitelerinin kurulması, dil ve din birliğinin ve siyâsî bütünlüğün temini için câmi, mektep, zâviye ve tekve.. gibi faal kültür ve propaganda merkezlerinin veya imâret ve hastahâne gibi içtimâî yardım müesseselerinin teşkilâtlandırılması.. işlerinin bugün için hakikaten belli başlı mühim devlet hizmetleri arasında yer almış olduğuna şüphe yoktur.

*Temin edilen hizmetin şumûl ve ehemmiyeti
hakkında bazı rakamlar*

Âmme menfeatine yararlı türlü tesislerle beledî hizmetleri, içtimâî yardım, din ve kültür işlerini, ticaret ve seyahat şartlarını bu suretle devletin *vakıf yoluyla* ve idarî-mâlî muhtâriyeti ve hukukî bir şahsiyeti hâiz bir teşkilâtla idare ettiği devirlerde, bu teşkilâtın kazanmış olduğu şumûl ve ehemmiyet hakkında bir fikir

[3] Ömer Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Vakıflarının idarî-mâlî muhtariyeti meselesi, Türk Hukuk Tarihi Dergisi I, Ankara 1941-1942.

verebilmek için, 16 ncı asrın başlarında yapılmış olan *Nüfus ve Vergi Tahrirlerinin* neticelerini ihtivâ eden defterlerden bazı rakamlar zikr etmek faydalı olacaktır⁴ :

Gerçekten, Kastamonu, Alâiye, Teke, Hamid ve Karahisar-ı Sahib livaları dâhil, bütün Batı Anadolu sancaklarını ihtivâ eden o zamanki Anadolu eyâletinin 1530 - 1540 tarihleri aarsındaki tahrirlere göre, umumî vâridât yekûnu, 79.784.960 akçe olup bu gelirin % 17'si (yani 13.641.684 akçesi) vakıfların elindedir ve vakıflara âit olan bu gelirden büyük bir kısmı, (bahis mevzuu ettiğimiz sultan ve vüzerâ vakıfları hâlinde) açıkça âmme hizmetlerine, din ve hayır işlerine tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Meselâ, o devirde bu gelirin mühim bir kısmı ile Anadolu vilâyetinde 45 imâret, 342 câmi, 1055 mescid, 110 medrese, 626 zâviye ve hânkaah, 154 muallimhâne, 1 kalenderhâne, 1 mevlevîhâne, 2 dârülhuffaz, 75 büyük han ve kârbansarây işletilmekte ve 121 müderris, 3.756 hatib, imam ve müezzin ile 3.299 şeyh, şeyh-zâde, kayyum, talebe veya mütevellîye maaş verilmektedir.

Evkaf gelirinin mühim bir kısmı şehirlerdeki han, hamam, dükkân, tahunhâne.. gibi bina ve tesislerin kiralaraından gelmekle beraber, bu vilâyetlerde vakıflara âit köylerin adedi de oldukça yüksektir :

Meselâ, Hüdavendigâr livâsında mevcut 1.966 köyden 477 sinin, Kütahya livâsında 1.071 köyden 166 sının, Karahisar-ı Sahib livâsında 629 köyden 118 inin geliri bu vakıflara tahsis edilmiş bulunmaktadır.

Aynı tarihlerde diğer vilâyetlerde de umumî gelirin büyük bir kısmı bahis mevzuu âmme hizmetlerine ve bu hizmetlerin vazifelilerine sarf edilmek üzere vakıflara terk edilmiş bulunmaktadır. Meselâ, eyâletin umumî geliri içinde vakıflar gelirinin nisbeti Karaman vilâyetinde % 14, Rum vilâyetinde % 15,7, Haleb ve Şam eyâletlerinde % 14, Zülkadriye'de % 5 ve Rumeli'nde % 5,4 olarak değişmektedir⁵.

[4] Ömer Barkan, H. 933 - 934 (M. 1527-1928) tarihli bir Osmanlı bütçesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, cilt XV, sayı 1 - 4.

[5] Bu tarihlerde Rumeli eyâletinin umumî geliri 187.319.348 akçe olarak hesap edilmiştir ve bu yekûn içinden 10.206.192 akçesi vakıfların elindedir. Fakat Rumeli'deki vakıflar daha ziyade İstanbul civârı ile Doğu ve Batı

Yukarıda Anadolu eyâleti için zikrettiğimiz rakamlarda gördüğümüz gibi, diğer vilâyetlerde de, vakıflara âit gelir kaynaklarıyla bugün Devlete âit bulunan türlü âmme hizmetleri (din, kültür ve içtimaî yardım işleri) görülmektedir. Meselâ, Karaman eyâletinde vakıf yoluyla 3 imâret, 75 cami, 319 mescit, 45 medrese, 272 zâviye, 2 dârülhadîs, 31 dârülhuffâz, 4 muallimhâne, 4 kalenderhâne, 2 dârüşşifâ ve 14 kârbansaray işletilmektedir.

Amasya, Çorum, Sivas, Trabzon ve Malatya taraflarını ihtivâ eden Rum vilâyetinde de aynı tarihlerde, 10 imâret, 93 câmi, 218 mescid, 35 medrese, 275 hankah ve zâviye, 13 muallimhâne ve 17 kârbansaray aynı şekilde vakıf gelirleriyle idâre edilmektedir.

Rumeli'nde Paşa livâsının, bahis mevzuu imâret tesislerinin bilhassa tekâsüf etmiş bulunduğu Trakya ve Makedonya'ya âit bir kısım kazalarıyla Vize livâsının İstanbul civârı bölgelerinde de 25 imâret, 71 câmi, 400 mescid, 26 medrese, 43 kârbansaray ve muallimhâne mevcuttur.

I. — YENİ KAYNAKLAR VE İMÂRETLERE ÂİT YILLIK MUHASEBE BİLANÇOLARININ TARİHİ BİR VESİKA OLARAK ÖNEMİ

Tetkikleri bu suretle, türlü bakımlardan ehemmiyet arz eden *İmâret Sitelerinin kuruluş ve işleyiş tarzlarına dâir malûmat edinmek için mevcut kaynaklar* bir hayli çok ve çeşitlidir. Ve bunlardan bazıları daha evvel neşredilmek suretiyle araştıracının gözü önüne de konmuş bulunmaktadır.

Bahis mevzuu kaynaklardan en mühimleri, şüphesiz, vakıfların *tesis senedleri ve organik sitatü'leri* vaziyetinde olan *vakfiyelerdir*.

Gerçekten, vakfiyelerde tesisin gelir kaynakları etraflı bir şekilde sayılıp tasvir ve tesbit edilmekte ve vasfı yapanın bu gelirlerin sarfı şekline ve tesisin idaresine âit vazettiği esaslar ve koyaçağı *şartlar* da, vakfın mâhiyeti, gayesi ve işleyiş tarzı hakkında kıymetli malûmatı ihtivâ etmektedir.

Trakya, Cenubî Bulgaristan ve Makedonya'ya âit bölgelerde toplanmıştır. Nettekim bu bölgelerdeki vakıf gelirlerinin, bu sancakların umumî gelirine nisbeti % 32'ye kadar yükselmiştir.

Fakat, vakfiyelerden birçoğu zâyi olmuştur veya henüz negredilmemiştir. Ayrıca ve bilhassa, *vakıfların tesis senedlerinde* (vakfiyelerde) *tesbit edilmiş olan gelir kaynakları ile idarî esasların zamanla ehemmiyet ve mâhiyetlerini kaybetmeleri* de bu müesseselere mahsus tarihî gelişme kanunları bakımından âdetâ mukadderdir :

Paranın satın alma gücünün ve fiatların değişmesi gibi iktisadî; yangınlar, salgın hastalıklar, binaların harabîsi gibi fizikî veya uzvî olaylar ve nihayet idarecilerin sû-i istimâlleri ve hizmetlilerin zamanla vazifelerine şahsî veya zümrevî bir imtiyaz ve inhisar olarak sahip çıkmalarıyla, vakfın gelir kaynaklarının kiracılar veya memurlar elinde irsî bir mülk haline sokulmasına ve (devre hâkim umumî fiat hareketlerine rağmen) kiraların dondurulmasına sebep olan içtimaî ve iktisadî temâyüller.. gibi beşerî âmillerin tesiri altında da vakfın bazı şartlarının *yerine getirilemez* olduğu çok defa görülmüştür.

Bilhassa, burada tetkik mevzuu olan «İmâret Siteleri» nde olduğu gibi, büyük sultan vakıflarının gelir kaynaklarında veya idare şekilleriyle hizmetliler kadrolarında zamanla esaslı değişiklikler yapılmış olması da her zaman mümkün görülmüştür :

Her padişah değişikçe, mevcut vakıfların durumlarının gözden geçirilerek bozulmuş olan düzenin bir nizama sokulmak üzere yeniden tertibi; siyasî mülâhazalar; vakfın *gelir fazlalarından yeni memuriyetler ihdâsı* veya maaşlara zamlar yapılması; vakfa *daha faydalı* olacağı bahanesiyle gelir kaynaklarında bazı mübadelelerin yapılması.. gibi tasarruflar, umumiyetle vakıflar için mukadder olan bünye değişikliklerini, büyük sultan ve vüzerâ vakıflarında daha fazla kolaylaştırmış gözükmektedir.

Bu sebeple, «vâkıfın şartlarının Şeriat vâzı'nın *nas*'ları gibi» değişmezliği prensibinin dinî ve hukukî bir esas olarak umumiyetle kabul edilmiş olmasına rağmen, *vakıf tesislerinin uzun ömürleri boyunca çok enteresan safhalar arzeden zengin bir tarihleri olması lâzımgelir*. Vakıfların bu *hayat hikâyeleri*'ni ise onların te'sis senedlerinden (vakfiyelerden) çıkarmanın mümkün olamayacağı âşikârdır. İşte burada bazı örneklerini vermek istediğimiz *Yıllık Muhasebe Cedvelleri, İçtimaî ve iktisadî varlıklar* olarak vakıfların devirlerinin *umumî şartlarına, konjonktür hususiyetlerine ve kendi yaşlarına göre mâruz kalacakları değişiklikleri bütün teferrüatıyla ta'*

kıp ve rakamlarla tesbit etmeğe müsâit malûmatı ihtivâ etmektedirler.

Diğ̈er taraftan, bahis mevzuu Yıllık Muhasebe Bilânçolarının hakikî bir vakıflar tarihinin yazılabilmesi için haiz oldukları zengin vesika kıymeti, onların *bu tesislerin hayatlarının muhtelif merhalelerindeki teşkilât hususiyetlerini, gelir kaynaklarının durumunu ve faaliyet şekillerini tesbit hususunda vakfiyelerin boşluğunu doldurmaktan da ibâret değildir.*

Onlar, vakıf tesislerin vakfiyelerde belirtilen idare şekillerinin ve fonksiyon hususiyetlerinin tatbikatta aldığı şekilleri *rakamların dâliyle ve bütün tafsilâtıyla ifade ve tesbit etmiş olmak gibi büyük bir hususiyeti hâiz bulunmak itibariyle, vâkıfın şartlarının aynen tatbik edildikleri ilk devirler için bile, vakfiyelere nazaran büyük bir üstünlük arz etmektedirler :*

Gerçekten, vakfiyelerde umumiyetle yalnız dağıtılacak yemeğe, hastalara verilecek ilâçlara ve îcab ettikçe yapılacak tâmirlere veya ilâve inşaata sarfedilecek paranın fasılları, âzamî mikdarlar, ve nisbetleri kaydedilmiş bulunmaktadır. Fakat, hizmetleri yerine getirmek için lüzumlu malzemenin muhtelif piyasa imkânlarına göre, *hangi fiatlarla* ve nasıl temin edilebileceği, çeşitleri rakamlarla ve teferruatıyla tesbit edilmemiştir.

Tetkik mevzuumuz Yıllık Muhasebe Bilânçolarında ise, vakfın tesbit etmiş olduğu *hizmetliler kadroları isimlendirilmiş olduğu gibi*, yapılan masraflar da nevi', mikdar ve fiat itibariyle ve rakam halinde teferruâtıyla tesbit edilmiş bulunmaktadır. Ayrıca, bu vesikalar da gelir kaynaklarının mikdar ve terekküb tarzlarındaki yıllık dalgalanmaların ve tâmirat masraflarının seyrinin ve kullanılacak malzemenin nevi ve mikdarları ile işçi ücretlerinin o devirdeki bareminin tesbit edilmiş olması da, bu cedvelleri yalnız *vakıflar tarihi* için değil, fakat *vakıf tesislerinin dâhil bulunduğu cem'iyetin sosyal ve iktisadî konjonktür durumunu tâyin için de*, emsâlsiz bir tarihî vesika haline sokmuş bulunmaktadır.

Gerçekten, aynı vakıf tesislerine âit olmak üzere, *mantazam seriler* teşkil edecek surette, ciddî ve tafsilâtlı bir şekilde *tanzim edilmiş olan çok sayıda Senelik Muhasebe Bilânçolarının bulunup işlenmesi veya ayrı serilerin metodlu bir şekilde tetkik ve mukayesesi* iktisadî ve içtimaî tarih araştırmaları bakımından çok verimli bir iş olacaktır :

Bu gibi çalışmalar bizim için yalnız muhtelif vakıf tesislerinin yaptıkları hizmetlerin hacim ve ehemmiyetini (kapasitesini) zaman ve mekân içinde rakamlarla tesbit ve mukayese ve dolayısıyla vakıflar hakkında umumî bir kıymet hükmü vermeğe yarıyacak objektif ve kantitatif ölçülerin tesbitini mümkün kılmıyacak, aynı zamanda bu serilere tekabül eden tarihî devirlerdeki fiat hareketlerinin ve muhtelif içtimaî zümrelerin geçim seviyelerinin tâyinine de imkân verecektir. Bu suretle imkân dahiline girebilecek olan bir fiat tarihi'nin ise, umumiyetle iktisadî tarih tetkikleri için hâiz olduğu ehemmiyet pek büyüktür.

*Tetkik mevzuu Yıllık Muhasebe Bilânçoları
ne için ve nasıl hazırlanıyordu?*

Burada bazı örneklerini verdiğimiz Yıllık Muhasebe Bilânçolarının lüzûm ve hazırlanma tarzları ve onları hazırlamakla vazifeli memurlar hakkında, âit oldukları vakfiyelerde, kâfi izâhat mevcuttur.

Meselâ, Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'da inşa ettirdiği câmi ve imâret tesislerine ve Ayasofya evkafına âit olup, Vakıflar Umum Müdürlüğü tarafından neşredilmiş olan Türkçe Vakfiye⁶ ye nazaran; bahis mevzuu vakıf tesislerinin «tevlîyet ve nezâret ve cemî'-i umûr-ı vakf-ı şerife mübaşeret (s. 336)», evkafın usul ve şartlarını tebdîl ve tağyîr salâhiyeti, sağ kaldıkça vakfı yapan sultanın kendi re'yine tâbi kalacak, ölümlerinden sonra ise, bu vazifeler yerine geçecek evlâdlarına âit bulunacaktır. Bu sıfatla vakfın gelirinin onda yarımı (nisf-ı 'öşr-i hâsıl) cihet-i tevlîyyet olarak sultanların hazinelerine teslim olunacaktır⁷.

[6] Fatih Mehmed II vakfiyesi, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara 1938. Türk Vakfiyeleri No. 1.

[7] Diğer bir vesikaya göre, Sultan Bayezid II. kendi hazinesine ait olması lâzımgelen bu hisseyi almaktan, imâretde dağıtılan yemek miktarının arttırılabilmesi için, vaz geçmiştir :

«Sultan Bayezid Han'a ... matbah-ı 'âmire-i mezkûrede şart-ı vâkif üzerine pişen ta'am fukarâya kifâyet eylemez, deyu 'arz ettiklerinde nisf-ı 'öşr-i mahsul ki şart-ı hazret-i vâkif üzerine evlâd-ı kirâm ve eshâb-ı 'izamdan taht-ı 'izzet ve serîr-i haşmete kim vülûs ider ise anların hazîne-i 'âmirelerine hakk-ı tevlîyyet için teslim olursa gerek idi. Ol hisse dahî ta'âma halt olunub âmme-i fukaraya ve hademe-i imâret-i 'âmire ve câmi'-i şerif ve medâris-i münife müstevfâ virile, deyu fermân itmişler imiş..» Süheyl Ünver, Fatih aş-

Bu suretle hakikî mütevellinin (mütevelli-i evvelin) zamanın padişahı olması lâzımgelmekle beraber, sultanın fiilen bu işlerle meşgul olmasına imkân bulunmadığından, kendilerine vekâleten ayrı bir (Fâtih'in vakıflarında ayrı iki) nâzır ve mütevelli tâyin edilmesi lâzımgelmiş ve bu nâzır ve mütevellîlerin emrine de birer kâtip verilmiştir.

Aynı vakfiyeye nazaran, «ehl-i kalem» kimseler arasından seçilmesi lâzımgelen *kâtipler*, «ahvâl-i vakf-ı şerîfi ma'rifet-i nâzır ile *erbâb-ı sınıat mâbeyninde müte'âref olan tarıyk-ı me'lûf* üzere zabt ve kitâbet eyleyüb» (s. 333) vakfın «icmâl ve tafsîlini *Rûznâmçesinde mahfuz*» bulunduracak ve ayrıca «her senenin 'avâid-i ihrâcâtını *müstakıl bir defterde* zabta himmet» ederek vakfın vâridât ve masraflarının teferruâtını tesbit ettiği senelik defteri mühürleyip bir kese içine vaz' ve keseyi nâzıra teslim edecektir.

Mütevellînin türlü tasarrufları bu suretle hazırlanacak «defteri-i vakf-ı şerîfde mazbut ve âmmе-i ahvâl-ı vakf-ı şerîf *Defter-i mu'teberi nâzır'a* dâir ve manût» (s. 332) olacak ve bu defter «sandukça-i mütevellîde dâima mazbût ve umûr-ı vakf ol defter-i mu'tebere merbut kalacaktır» (s. 313).

Bu suretle hazırlanacak ve ayrıca mütevellînin de mührü ile mühürlenecek olan defter, Dîvân-ı Sultanîye teslim edilerek, her sene «nâzır-ı vakf-ı şerîfin *muhasebesi Dîvân-ı Humâyûnda görülüb* sıdk-u emâneti zâhir olur ise *ibkaa-ı mâ kân 'alâ mâ kân* ile ta'zim ve tevkiyr, hilâfı mütebeyyen olur ise ref' ve nasb-ı âhar ile zecr-ü tahkiyr-ü ta'zir» (s. 351) olunacaktır.

Büyük sultan ve vüzerâ vakıfları gibi zamanlarının mühim birer işletme ve idare müesseselerindeki *defter tutma ve muhasebe usulleriyle* teftiş ve murakabe yolları hakkında Bayazid II. nin Edirne'deki vakıf tesislerine âit vakfiyede⁸ de şu kayıtlar vardır :

hanesi Tevzinâmesi, İstanbul 1953. S. 3.

İmaretlerin aş ve ekmeğ tahsisâtlarına aynı padişah zamanında yapılmış olan diğer zamlar için aşağıda 25 numaralı taban notuna bakınız.

[8] *Tayyib Gökbilgin*, XV ve XVI. asırlarda, Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar - mülkler ve mukata'alar, Edebiyat Fakültesi neşriyatı, İstanbul 1952. Tıpkı bası s. 61. Süleymaniye cami ve imâreti vakfiyesinde de şu kayıtlar mevcuttur : «Ve cümle evkafın hasılı ve harcı her yıl Dîvân-ı Âlî'de paşalar ve kadiaskerler ve defterdârlar ittifaklarıyla ve ma'rifetleriyle görüle ve Sultan'a 'arz oluna». Vakıflar Umum Müdürlüğü neşriyatı, 1962 Ankara, s. 163.

Mütevellî, « kâtibe emr ide ki *yevmî* vekayi' bir defterde ve *senevî* defter-i 'âharda *icmâlen* ve *tafsilen* sebt etdirüb tâ ki âhır-ı senede mütevellî *mütevellî-i evvele* (padışaha) defterlerden hisab vire». Vâkıfın şartlarının yerine getirilüb getirilmediğini teftîş ve tahkik idüb mütevellîye haber virmele vazifeli olan *nâzır* dahi « cemî' muhâsebâta ve vekayi'-i *yevmî* ev *şehrî* ve *senevî* ve kalîl ve ke-sîr her ne ki ola kemâ yembagi vukufu olub *mütevellî-i sâni* ve *kâtibin defterleri bigi* (gibi) *bunun dahî defterleri olub*, her muhasebe bunun ma'rifetiyle ola.»

Ayrıca «şöyle şart itdi ki evkaf-ı mezbûrede *kavanîn-i defterde* mâhir ve efahîn-i muhasebâta kaadir bir *kâtib* nasb oluna. Cümle müstegallât ve âmme-i icraât ve mukata'ât yıl evvelinden âhırına varınca cemî' vekayi' *yevmî* ve *şehrî* ve *senevî* her ne ki ola nıkır ve kıtmir *rûznâmede* mufassal kayd ede ve *bir defterde dahî müfredâtı* ve cümle *mâ hüve 'aleyh* taifsilen yazub şöyle ki *yıl âhırında hisab görülicek* her neden su'âl oluna *'alâ mâ vaka'a 'aleyh* cevâba kaadir ola». (s. 63)

Kanaatımızca, burada bazı örneklerini neşrettiğimiz yıllık Muhasebe Bilânçoları, bu vakfiyelerde bahis mevzuu edilen şekliyle, *yıl sonunda tanzim* ve Dîvan-ı Humâyunca tetkik ve tasvib edilerek *resmen katıyyet kazanmış olan hesaplara* âittir.

Neşirde gaye ve metod :

Bahis mevzuu Yıllık Muhasebe Bilânçolarının mâhiyet ve kıymetleri hakkında bir fikir verebilmek için, onlardan bazı örnekleri neşre hazırlamış bulunuyoruz. Bu örneklerin hususiyeti, İstanbul ve Edirne gibi iki büyük merkezde bu gibi *vakıf tesislerinin en tipik ve büyüklerine âit elimizde mevcut olan en eski nümuneler* olması ve hepsinin de *aynı seneler*'in hesaplarını ihtivâ etmesidir.

Bu nevi orijinal arşiv vesikalarının ilmî kıymetlerinden bir şey kaybetmeden neşredilmiş olmaları için, bu neşrin *aynen ve tam olarak* yapılmış olması şarttır. Onların bazı kısımlarının atılması suretiyle neşirleri, bu cedvellerin Yıllık Muhasebe Bilânçosu olarak ve âit oldukları idare veya işletmelerin *muhasebe ve defter-tutma usulleri* hakkında bir fikir vermeğe yarıyacak örnekler olmak bakımından hâiz buldukları sistem ve manâ kıymetlerini kaybettir-

mektedir⁹. Bu sebeple biz burada, bahis mevzuu vesikaların aynen ve birer bütün olarak neşri işinin ortaya koyduğu türlü müşkül-leri yenmeğe ve onların aslı şekillerinden ve muhtevâlarından hiç bir fedakârlık yapmadan, yâni hiç bir kelime veya rakamı lüzumsuz görek atlamadan ve yerini dahi değiştirmeden metni aynen ve tam olarak vermeğe çalıştık.

Ayrıca, yine bir hayli emek sarfı suretiyle¹⁰, bu nevi' cedvel-lerdeki muhasebe sistemini meydana koyacak şekilde, onların şemalarını tebâriiz ettirecek bir usul de tesis ve tâkip ettik :

Gerçekden, neşrettiğimiz Muhasebe Cedvellerinin anlaşılabilir bir hâle sokulabilmesi için, onların aslı şekillerindeki tertip tarzlarını biraz değiştirerek, zihnimizin bugünkü itiyad ve anlayış şemalarına uygun bir tarzda, rakamları (cedvel tekniğine göre) alt alta istif etmek lâzımgelmıştır. Aksi takdirde, bu vesikaları tetkik edecek olanların, aslı şeklin (pek alışık olmadıkları) tertip tarzı içinde, rakamların hakikî yerini ve manâsını kavramakta zorluk çekmesi muhakkaktı. Bizim hususî bir dikkat ve itinâ ile tertipliyebildiğimiz tarzda ise; rakamlar, cedvellerin umumî şeması içinde kolaylıkla yerlerini bulmakta, kontrol edilip manâlandırılabil-mektedir.

Bundan başka, iyi bir tesadüf eseri olarak, burada neşrettiği-miz Muhasebe Cedvellerinden ekserisinin *birbirini tâkip eden iki ve hattâ üç yıla âit örnekleri mevcud* bulunduğundan, muhtelif yılların hesaplarının bir arada ve yekdiğeriyle mukayeseli (tenkidli) bir şekilde neşri de imkân dâhiline girmiştir :

Meselâ, İstanbul'da Fâtih câmi ve imâretine âit olmak üzere neşrettiğimiz Yıllık Muhasebe Cedvelleri, birbirini tâkip eden iki yıla âit olmak üzere ,iki aded idi: Bu iki cedvel bizim neşrimizde birbirinin içinde ve kelime kelime karşılaştırılmak suretiyle (fark-lar belirtilmiş olarak) *bir arada* verilmiştir :

a) 894 yılının Zilka'desi başından (1489 Eylülününün 26 ıncı Cuma gününden) 895 yılı Şevvalinin sonuna (1490 yılının Eylülününün 15 inci Çarşamba gününe) kadar olan birinci senenin hesabı;

[9] *Prof. Tayyib Gökbilgin*, Edirne ve Paşa livası, isimli kitabında, bu-rada tetkik ettiğimiz Muhasebe Cedvellerinin bir kısmının âit olduğu vakıf-lar hakkında etraflı malûmat verdiği gibi, bu cedvellerden bazı parçalar neşir de etmiştir. s. 125 - 155.

[10] Bu hususta kıymetli mesâif arkadaşım *Enver Meriçli'nin* yardımla-rı çok faydalı olmuştur.

b) 895 yılının Zilka'desi başından (1490 Eylülünün 16 sına rastlayan Perşembe gününden) 896 yılının sonuna (1491 yılı Eylülünün 4 üncü Pazartesi gününe) kadar olan ikinci senenin hesabı.

Bu iki ayrı cedvelden her biri hemen hemen aynı formül ve şemaları tekrar etmekte olduğundan, onları ayrı ayrı bastırmak fazla yer israfına sebep olacağı gibi, *her iki seneye âit hesaplarda muhtelif gelir kaynakları ile masraflardaki değişmeleri tek bir tablo hâlinde bir arada, yan yana göstererek mukayeselerini mümkün kılmak*, çok daha faydalı mülâhaza edilmiştir. Bu sebeple, bu iki cedvel bizim neşrimizde iç-içe, karşılaştırılıp farklılıkları belirtilmiş olarak, bir arada verilmiştir.

Bu neşirde, ayrıca mevzuun mütehasısı olmıyan okuyucular düşünülerek, lisan hususiyetleri ile bazı lûgat ve ıstılahların kolay anlaşılabilir bir hâle sokulması için, bir çok yerlerde aslı şekiller *Arap harfleriyle* (taban notları hâlinde) gösterilmiş ve lüzumlu görüldükçe kelimelerin *lûgat manâları* da mutarıza içinde bu notlara ilâve edilmiştir. Kelimelerin ıstılah manâları notlar içinde ayrıca tahlil ve îzah edilmemiştir.

Bundan başka, maksadımız İmâret Siteleri hâlinde teşkilâtlanmış olan bir kısım büyük sultan veya vezir vakıflarına âit Yıllık Muhasebe Cedvelleri gibi, *iktisadî ve içtimaî tarih tetkikleri için ehemmiyeti büyük, bir kısım arşiv vesikalarının mevcudiyeti ve mahiyeti hakkında dikkati çekecek bazı örnekler vermek* ve bilhassa vesîka neşretmek olduğuna göre, burada bu *vesikaları tam olarak kıymetlendirmeye* ve bu gibi imâret sitelerine dâhil tesislerden her birinin işleyiş tarzını ayrı ayrı canlandırmağa çalışılmamıştır.

Meselâ, medreselerin tedaris sistemleri ile hastahanelerdeki tedavi tarzını tâyin, kullanılan ilâçların tıbbî değeri veya eski tıp literatüründe ıstılah olarak yerlerini îzah, hizmetliler kadrolarında ismi geçen şahısların tarihî hüviyetini tâyin.. ilâh. gibi her biri ayrı bir mevzu olan mesele ve tahlillere bu yazıda yer verilmemiştir.

Ayrıca, Muhasebe Cedvellerindeki kayıtlar ile vakfiyelerde ve vakıf arazinin *tahrirleri*'ne âit defterlerdeki malûmatın kontrol ve mukayesesi gibi, çok lüzumlu ve faydalı tetkikler de, bu yazının *hususî bir alâka* mevzuu olan bazı vesikaları tanıtmaktan ibaret kalan gaye ve plânına ithal edilmemiştir.

* * *

Aşağıda ayrıca neşrettiğimiz vesikaların kayıtlı bulunduğu defter, hâlen İstanbul'da Belediye Kütüphânesinde, *M. Cevdet Yazmaları* arasında (No. 0.91 de) bulunmaktadır ve muhakkak surette merkezî devlet dâirelerinden birine âit olarak, uzun müddet devlet arşivlerinde muhafaza edildikten sonra, bu arşivlerin son zamanlarda mârûz bulunduğu ihmâl ve tahrib devirlerinde hakikî yerinden uzaklaşmış, fakat (bizim için büyük bir şans eseri olarak) kıymet-bilir bir zâtın eline geçmek suretiyle ebedî olarak kaybolmak tehlikesinden kurtulabilmiştir¹¹.

Muhtelif devlet dâirelerinin 894-898 seneleri arasındaki yıllık hesaplarının Dîvan-ı Hümâyunca kabul ve tasdik edilmiş *kat'î* şekillerini ihtivâ eden formların bir araya getirilmesiyle 490 varaklık büyük bir defter halinde cildlenmiş olan bu Muhasebe Cedvelleri, pek çeşitli mühim mevzularla ilgili hesapları ihtivâ etmektedir. Bu arada 954-955 yıllarına âit cizye tahsilâtı ile, muhtelif vilâyetlerde Saray ve mutfağı için yapılan mübayaalara, gemi inşaatına, kal'a tâmirlerine ve harp malzemesi tedârikine âit hesaplar.. bu defterde bilhassa mühim bir mevki işgal etmektedir. Aynı defterde bulunup ayrı seriler teşkil eden diğer muhasebe cedvelleri de tarafımızdan ayrı vesilelerle ayrıca yayınlanacaktır.

II. 1489-1490 YILLARINA AİT MUHASEBE BİLÂŇOLARININ TETKİKİNDEN ÇIKAN BAZI NETİCELER

Bünye ve teşekkül tarzlarını aşağıda Fâtih imâretine âit bilânço örneği üzerinde ayrıca tetkik edeceğimiz Yıllık Muhasebe Cedvelleri, bir arada ve mukayeseli bir şekilde incelenecek olur ise bazı umumî neticelere varmak ve *istatistikî bilgiler* elde etmek mümkün olmaktadır. Bu maksadla hazırlanmış olduğumuz tabloların aydınlatmış olduğu ana meselelerden bazıları ise şunlardır :

[11] Bu defterde Yıllık Muhasebe Bilânçoları bulunan imaretler arasında Bayazıt I. ve II. ile Murad II. nin Edirne'de ve Murad II. nin Ergene ve Süleyman Paşanın Bolayır'daki tesisleri de vardır. Burada tetkik konusu yaptığımız Muhasebe Bilânçolarından Fâtih imâreti, Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesine âit olanlar etüdümüzün sonunda aynen neşr edilmiş olacağı gibi; Edirne, Ergene ve Bolayır'daki imâretlerin hesapları da *Türk Tarih Kurumu'nun* Edirne'nin Türkler tarafından fethinin altıyüzcü yıldönümü münasebetiyle neşr edeceği kitapta bulunacaktır.

(1) numaralı tablo, Yıllık Muhasebe Bilâncoları'nın *kasa hesaplarının* ihtiva eden birinci kısımlarında mevcut *Gelirler fash'*na âit rakamlara göre tertip edilmiş olup, imâretlerin gelir kaynaklarının şehirlerdeki han, hamam ve dükkân.. gibi emlak kiralardan veya vakıf köylerin hâsılatından temin edildiğine göre dağılımını göstermektedir.

Bu tablonun tetkikinden anlaşılacağına göre, imâretlerin vâridat kaynaklarından büyük bir kısmı (% 82 si), tesis senedleri (vakfiye, vakıfnâme) gereğince, devrin sultanları tarafından *devlet gelirlerinden ihrac* ve, ebedî olarak kalmak kaydıyla, *kendilerine terk ve tahsis edilmiş olan* köylerin hâsılatından gelmektedir. Vakıf idareleri, bu arâzinin ve arâzi üzerinde yaşamakta olan köylünün «sâhibi» sıfatıyla, aslında Devlete âit olması lâzımgelen, çeşitli rüsum ve vergileri toplamaktadır.

Bu suretle, arâzi vakıf ve tahsisi usulü ile, Devlete ait haklardan bir kısmının, *yüksek hayır ve hizmet maksadları ve âmme menfaatleri bakımından yararlıkları âşikâr bir müesseseye devir ve terk edilmesi 'an'anesi'nin* umumiyetle imâret vakıflarının teşekkülünde büyük bir rol oynamış olduğu hakikati, (1) numaralı tablomuzda rakamlarla ifade ve tesbit edilmiş bulunmaktadır.

Mâhiyet itibariyle, bahis mevzuu *imâret siteleri'nin* bir cüz'ü oldukları halde, müstakil bir bütçe ve idare kadrosuna ve dolayısıyla ayrı bir Yıllık Muhasebe Bilâncosuna sâhip oldukları için, tablomuzda ayrı bir grup hâlinde bir araya toplanmış olan *Câmiler faslında* da köylerden alınan vergiler büyük nisbetler arz etmektedir: Tablonun alt kısmında görüleceği veçhile; Ayasofya Evkafının¹² payitahttaki bina kiralardan sağladığı gelirin *vasatî rakamın sıhhatini tehlikeye düşürecek kadar büyük olmasına rağmen*, diğer câmiler ve Ayasofya Evkafı dâhil, tetkik mevzuumuz vakıfların umumî vâridat yekûnu içinde köyler hâsılatından elde edilen gelirin yüzdesi, 64,6 dan aşağı düşmemektedir.

[12] Ayasofya evkafı, bu devirde teşekkül ve inşâ halinde bulunan Türk İstanbul'un han, hamam, dükkân.. ilâh. gibi binalarının büyük bir kısmına sâhip bulunduğu ve gelirini *münhasıran* İstanbul şehriden elde ettiği için, Osmanlı devri vakıflarının, bu bakımdan, istisnâlarından birini teşkil etmektedir. Süleymâniye imâreti'ne tahsis edilen gelir kaynakları, tesislerin altında veya civarındaki bâzi dükkânlar ve bir hamamı hariç, 200 den fazla köyden teşkil edilmişti.

TABLO No. 1

894-895 Muhasebe Yılı içinde imâretler gelirinin kaynaklarına göre dağılımı

TESİSİN ADI	Senelik gelir yekûnu	Şehirlerden	%	Köylerden	%
Fâtih 'İmâreti	1 500 611	255 233 ¹	17	1 245 378 ²	83
Eyub Türbesi	117 855	4 323 ³	3,7	113 532 ⁴	96,3
Bayezid I. 'İmâreti (Edirne)	161 564	35 564 ⁵	22	126 000 ⁶	78
Bayezid II. 'İmâreti (Edirne)	578 663	159 696 ⁷	27,6	418 967 ⁸	72,4
Murad II. 'İmâreti (Edirne)	385 030	47 215 ⁹	12,3	337 815 ¹⁰	87,7
Murad II. 'İmâreti (Ergene)	106 285	24 158 ¹¹	22,7	82 127 ¹²	77,3
Süleyman Paşa Zâviyesi (Bolayır) (s. 892)	86 985	1 148 ¹³	1,3	85 837 ¹⁴	98,7
<i>Y e k û n</i>	<i>2 936 993</i>	<i>527 337</i>	<i>18</i>	<i>2 409 656</i>	<i>82</i>
Ayasofya Câmi'i	789 838	789 838 ¹⁵	100	—	—
Murad II. Câmi'i (Edirne) (s. 895-896)	317 292	9 186 ¹⁶	3	308 106 ¹⁷	97
Murad II. Dârülhadîsi (Edirne) (894-896)	187 786 ¹⁸	114 506 ¹⁹	61	73 280 ²⁰	39
Eski Câmi' (Edirne) (s. 894-895)	87 917	87 917 ²¹	100	—	0
<i>Y e k û n</i>	<i>1 382 833</i>	<i>1 001 447</i>	<i>72,4</i>	<i>381 386</i>	<i>27,6</i>
<i>Umumî Yekûn</i>	<i>4 319 826</i>	<i>1 528 784</i>	<i>35,4</i>	<i>2 791 042</i>	<i>64,6</i>

- 1) İstanbulda 12 hamam ve bazı arsaların kiraları,
- 2) İstanbulda 8,667 hıristiyan ve yahudinin cizyeleri (433,698 akça); Çorlu, Tekirdağ, Ereğli ve Kırklar-ili bölgesinde 57 kadar köyün mahsulü (723,220) ve bazı ziraî mahsullerin satışı (88,460),
- 3) Eyüb'de bir hamam, Filibe'de başhâne kiralaları,
- 4) Rumeli ve Anadolu'da 28 kadar köyün mahsulünden,
- 5) Edirne'de kârbansaray ve hamam, Dimetoka'da hamam, Edirne'de başhâne, bozahâne, fırın, debbag ve kasab dükkânları, ayrıca 62 dükkân,
- 6) Edirne ve Niğbolu'da 2 köy ve bazı hıristiyanların cizyeleri,

Diğer taraftan, tetkik mevzuumuz bilânçoların *kasa hesapları*-na âit bulunan birinci kısımlarında, vakıf köylerin ziraî mahsullerinden «öşür» nâmı altında ve mahsulden bir hisse şeklinde alınmakta olan ve tahsil edilmelerini müteâkıp hemen satılarak paraya tahvil ve kasaya îyrâd kayd edilmiş olmayan zahirenin temsil ettiği akçe miktarı kayıtlı değildir.

Halbuki, bu suretle vakıf köyler hâsılatından imâretlerde doğrudan doğruya ve aynen sarf ve istihlâk edilmiş oldukları için, yalnız *anbar defterinde kayıtlı* bulunan bir kısım zahirenin mühim miktarlara eriştiği görülmektedir. Hububâtın satın alma veya satma fiyatları arasında büyük farklar mevcut olduğu gibi, bu farkların satış mahalline ve senesine göre de farklılıklar arz etmesine rağmen, tetkik ettiğimiz imâretlerin bu suretle kasa hesapları muhasebesine dâhil bulunmayan bir kısım zahire bedellerini takribî olarak aşağıdaki şekilde (Bk. Tablo No. 2) hesaplamak ve bu sâyede bu imâretlerin hakikî bütcesini ve bütçe içinde vakıf köyler hâsılatından elde edilen gelirin nisbetini daha sıhhatli bir şekilde tayin etmek mümkün görülmüştür.

Belli başlı dört imârete âit olan bu hesaplarda bahis mevzuu zahirenin miktarı evvelâ kileye ircâ edilmiş ve aynı imâretlerin o

- 7) Edirne şehrinde 218 dükkân, bir hamam ve İstanbul'daki 3 hamamdan gelen kiralılar,
- 8) Edirne, Dimetoka, Gümülcine, Filibe ve Prevadı kazalarındaki (57) kadar köyden (723,220) ve bazı ziraî mahsullerin satışından (88,460),
- 9) Serez ve Yanbolu'da birer hamam, Serez'de 15 dükkân, Edirne'de 3 başhâne ve 8 dükkânın kiralaları,
- 10) Yanbolu, Eskihisar-ı Zağra, Vize, İpsala, Gümülcine ve Filibe taraflarında dağlık 14 köyün mahsulleri,
- 11) Edirne'de hamam, kârbansaray, 13 dükkân, Ergene'de hamam, bozahâne ve 47 dükkânın kiralaları,
- 12) Ergene, Mağalkara ve Hayrebolu taraflarında 16 kadar köyün mahsulünden,
- 13) Bolayır'da 6 dükkân ve 30 yeldeğirmeni,
- 14) Bolayır'da 6 kadar köyün türlü mahsulleri ve cizyesi,
- 15) İstanbul, Üsküdar ve Galata'da 2,360 kadar dükkân, 1,300 ev, 4 kârbansaray, 30 kadar bozahâne, 23 başhâne, Üsküdar ve Galata'da hamam,
- 16) Edirne'de bir hamam ve 3 dükkân,
- 17) Üç köy, Kratova kasabası ve mâdeni,
- 18) Bu rakamlar iki yılın senelik vasatısi hesap edilerek bulunmuştur.
- 19) Edirne'de 477 dükkân ve Tahta-kâl'a hamamı.
- 20) Kırk-kilise ve Bınar-hisar'a tâbi 4 köy.
- 21) Edirne'de bezzazistan, dükkânlar ve zemin mukata'aları.

sene içinde zahire satın alırken ödedikleri fiatların malûm buldukları yerlerde kile adedi bu fiatlarla, yalnız satış fiatları mevcut olan yerlerde ise, mûtarıza içinde kaydedilmiş bulunan satış fiatlarıyla çoğaltılarak, bahis mevzuu takribî kıymeti akçe olarak kaydedilmiştir.

Bu hesaplara göre, tetkik mevzuu 4 imâretin hakikî gelirlerinin sırasıyla 79.269, 28.602, 33.533, 41.269 akçe daha fazla olmaları lâzımgelir. Bu hesaplara bazı imâretlerin kendilerine âit tuzlalarından aldıkları tuz hisselerini ve mutfaklarında kendi zahirelerinden sarf ettikleri nohud gibi bazı mahsullerin gelirini de hesaba katmak lâzımdır.

* * *

(3) numaralı tabloda dört büyük imâretde sarf edilen senelik pirinç ve buğday ile aynı imâretlerin kendi köylerinden temin ettikleri pirinç ve buğday miktarları alt alta yazılmış ve bu rakamlar arasındaki farklar da, köylerden gelen mahsulün sarf edileninden fazla veya az olduğuna göre, zâyid (+) yahud nakıs (—) işaretleriyle gösterilmiştir.

Aynı şekilde belli-başlı imâretlere âit Yıllık Muhasebe Bilânçolarının «Muhasebe-i gallât» başlığını taşıyan fasıllarındaki rakamlara göre tanzim edilmiş olan (4) ve (5) numaralı tablolar da, bu imâretlerin anbarlarına giren pirinç ve buğdayın senelik miktarları ile nerelerden temin edilmiş olduğunu göstermektedir. (7) ve (8) numaralı tablolarla birlikte mütalâa edildiği takdirde, 894-895 yılı içinde imâretlerin anbar defterlerinde kayıtlı bulunan ve 1) geçen sene bakıyyesi olarak devredilmiş olan, 2) satın alınan ve 3) köylerin mahsulünden elde edilen.. pirinç ve buğdayın mühim bir kısmının aynı sene içinde imârette sarf edildiği, bir kısmının satıldığı ve geriye kalanların da bakıyye olarak gelecek seneye devredildiği görülmektedir.

Bazı köylerin öşür mahsulü, nakil masraflarından kurtulmak, anbarlarında bekliyen mahsul fazlalarını tazelemek veya daha yüksek vasıflı zahire tedârik etmek.. gibi sebeplerle satılmakta olmasından, imâretlerin çok defa aynı zahire için hem satıcı, hem de alıcı vaziyetinde oldukları görülmektedir. Bu sebeple «Muhasebe-i gallât» fasıllarında «satın alınan»¹³ nâmı altında yalnız miktarları yazılı bulunan hububat, aynı zamanda kasa hesaplarının masraflar

[13] «'Ani'l-ibtiyâ' ki der bâlâ mezkûr-est»

TABLO No. 2

Kasa hesaplarının vâdidat fasıllarında kıymeti belirtilmemiş olan bir kısım zahirenin nev'i ve miktarları ile takribî kıymeti

İmâretin adı	B u ğ d a y			P i r i n ğ			A r p a		
	Kile	Fiat	Tutar*	Kile	Fiat	Tutar*	Kile	Fiat	Tutar*
Fâtih (İstanbul)	3 380	20	67 600	3 550	16,9	5 999	945	6	5 670
Bayezid II. (Edirne)	1 470	11,7	17 199	635	10,55	6 679	1 680	2,8	4 704
Murad II. (Edirne)	275	(10)	2 750	1 901	14,4	27 374	769	4,2	3 229
Murad II. (Ergene)	4 011	(9,45)	37 904	238	10,4	2 475	178	5	890

TABLO No. 3

894 - 895 Muhasebe Yılı içinde belli-başlı 4 imârette sarf edilmiş olan pirinç ve buğday miktarının vakıf köyler mahsulünden elde edilenlerle mukayesesi

	Fâtih (İstanbul)			Murad II. (Edirne)			Bayezid II. (Edir.)			Murad II. (Ergene)		
	Mud	Key.	Şinik	Mud	Key.	Şinik	Mud	Key.	Şinik	Mud	Key.	Şinik
Sarfedilen pirinç	206	17	0,5	158	2,5	—	95	1,5	2,5	11	18	2
Köylerden gelen pirinç. .	177,5	—	—	31	15	3,5	622	14	3	75	9	—
F a r k	-28,5	17	0,5	-126	7,5	3,5	+527	12,5	0,5	63	10	2
Sarfedilen buğday	169	—	2	73	10	—	154	6	2	200	11	3,5
Köylerden gelen buğday .	263	9	1,5	235	17	2,5	13	15	—	311	19	3,5
F a r k	+93	8	3,5	+162	7	2,5	-140	11	2	-111	8	—

TABLO No. 4

894 - 895 muhasebe yılı içinde imâretlerin anbarına giren *pirincin*
tedarik ediliş şekli'ne nazaran dağılımı

	<i>Fatih imâreti</i> (a)			<i>Bayezid II.</i> (Edirne)			<i>Bayezid I.</i> (Edirne) (a)			<i>Bayezid II.</i> (Edirne) (b)			<i>Murad II.</i> (Ergene) (a)			<i>Süleyman Paşa</i> (Bolayır) (s.892)		
	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.
Geçen seneden devredilen	32	9,5	1,5	154	8	2,5	111	19	—	59,5	—	—	24	17	—	—	15	1
Satın alınan	38	6	—	107	17	0,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11	16	—
Köylerin mahsulünden	177,5	—	—	31	15	3,5	73	13,5	—	622	14	3	75	9	—	—	—	—
Yekûn	247,5	15,5	1,5	294	1	2,5	185	12,5	—	682	4	3	100	6	—	12	11	1

TABLO No. 5

894 - 895 muhasebe yılı içinde imâretlerin anbarına giren *buğdayın*
tedarik ediliş şekli'ne nazaran dağılımı

	<i>Fatih imâreti</i>			<i>Bayezid II.</i> (Edirne)			<i>Bayezid I.</i> (Edirne)			<i>Murad II.</i> (Edirne)			<i>Murad II.</i> (Ergene)			<i>Süleyman Paşa</i> (Bolayır) (s.892)		
	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.	Mud.	Keyl.	Şin.
Geçen seneden devredilen	—	1	1	16	18	2,5	—	6	3	9	5	—	16	2	—	91	7	1
Satın alınan	99	18	—	76	14	3	24	11	—	217	2	1,5	—	—	—	232	3	—
Köylerin mahsulünden	263	9	1,5	235	17	2,5	—	—	—	13	15	—	311	19	3,5	—	—	—
Yekûn	363	8	2,5	329	11	—	24	17	3	240	2	1,5	328	1	3,5	323	10	1

(el-ihracât) bölümünde imâret mutfağı için satın alınan muhtelif zahirenin bedelleri arasında¹⁴ mikdar ve fiatlarıyla kaydedildiği gibi, anbar hesapları arasında «satılmış» olarak kayıtlı olan hububâtın satış bedelleri de, aynı zamanda, kasa hesaplarının gelirler faslının «'ani'l-mebî'ât» bölümünde satış fiatlarıyla birlikte kaydedilmiş bulunmaktadır.

* * *

«6» numaralı tablo, çeşitli hububat nevi'lerinin muhtelif imâretler tarafından birbirini tâkip eden iki yıl içinde satılırken ve satın alınırken kile başına kaydedilen fiyatlarını göstermektedir.

Tablodaki rakamlara göre, satış yapılan yerlerin ölçüleri ve fiyatları arasındaki mahallî farklar, bu farkların her sene mahsul vaziyetine göre arz ettikleri dalgalanmalar, malın kalitesi ve nihayet imâretin alıcı ve satıcı durumunda olması... gibi sebepler dolayısıyla, aynı mahsulün fiyatları arasında büyük farklar meydana çıktığı göze çarpmaktadır.

Bu farkların izahı, bilhassa şu sebepler dolayısıyla çok güç olmaktadır:

a) İstanbul'un Edirne veya Gelibolu'nun «mud» larının, her cins mahsul için, hakikî okka tutarları lâyıkiyle malûmumuz değildir.

b) «a» ve «b» işaretleriyle aynı imâretin birbirini tâkip eden iki yılına âit rakamlar alt alta yazılmış ise de, her imâretin «a» ve «b» kayıtları aynı senelere tesadüf etmemektedir. Meselâ, Süleyman Paşanın Bolayır'daki zâviyesine âit olarak neşredeceğimiz Muhasebe Bilânçolarının «a» sı 891 - 892 ve «b» si 892 yılına, Murad II.'nin Edirne'deki imâretine âit cedvellerin «a» sı, 893 - 894, «b» si 894 - 895 yıllarına âittir.

Bayezid II.'nin Edirne'de, Murad II.'nin Ergene'de, Fatih'in ve Eyüb Türbesinin İstanbul'daki imâretlerine âit hesapların «a» hesapları 894 - 895 ve «b» hesapları ise 895 - 896 yıllarına âittir. İkinci Murad'ın Edirne'deki Dârülhadıfisine âit rakamlar da sadece 896 yılına âit bulunmaktadır.

[14] «Harc-ı me'külât-ı 'imâret» , «Harc-ı matbah-ı 'imâret».

TABLO No. 6 Çeşitli hububatın muhtelif imâretlerde, muhtelif yıllarda satılırken ve alınırken kile başına akçe olarak fiyatları

	<i>Fatih imâreti</i>		<i>Eyyüb türbesi</i>		<i>Bayezid II. (Edirne)</i>		<i>Murad II. (Edirne)</i>		<i>Murad II. (Ergene)</i>		<i>Murad II. Dâr'ülhâdisi</i>		<i>Süleyman Paşa (Bolayır)</i>	
	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>	<i>Satış</i>	<i>Alış</i>
Pirinç	—	16,9 (15)	—	17 (13,4)	—	10,55 (12,7)	9,45 (10)	13,3 (—)	14,4 (—)	—	—	—	—	—
Buğday	12,3 (5,2)	20(*) (9,2)	—	15,4 (13,8)	5 (2,27)	11,4 (5,7)	10,4 (8,3)	13,9 (13)	10 (8)	—	8,8 (—)	—	5,1 (8,4)	—
Un	—	16,7 (10,6)	—	17,5 (13,5)	—	13 (6,8)	—	13,6 (12,3)	—	—	—	—	—	—
Arpa	6,25 (2,86)	6 (4)	—	—	3 (2,78)	—	—	—	5 (2,9)	—	5 (—)	—	3,5 (4)	—
Yulaf ('alef)	5,48 (3)	—	—	—	—	—	4 (3,4)	—	4,5 (1,9)	—	4,3 (—)	—	2,5 (3)	—
Darı(duhne)	—	—	—	—	2,5 (2,16)	—	5 (6,5)	—	8 (1,9)	—	3,7 (—)	—	4,2 (—)	—
Çavdar	7,2 (2,3)	—	—	—	3 (2,4)	—	4 (6,6)	—	6 (1,86)	—	4,8 (—)	—	—	—
Nohud	—	—	—	—	—	—	5 (6)	14 (16,5)	13 (7,6)	—	—	—	5,6 (14)	—
Susam	—	—	—	—	—	—	20 (29,4)	—	—	—	—	—	10,7 (14)	—
Böğrülce	—	—	—	—	—	—	—	—	15 (5)	—	—	—	—	—

[*] İstanbul'da 907 tarihinde yapılan bir ankete nazaran yedi yıldan beri bir mud buğdayın bahasının 366,5 akçe ettiği (kilesi 18 akçe) ve Edirne'de 11 akçeye satılan bir kile un ile 15 akçelik ekmek yapıldığı tesbit edilmiştir. (B. 27 numaralı not). Bu cedvelde mu'tarıza içine alınmış olan rakamlar imâretlerin bizim neşrimize göre «b» kayıtlarına, yani müteakip yıllara tekabül etmektedir.

Bu vaziyete göre, Murad II.'nin Edirne'deki imâretine âit rakamların «b» si, tarih itibariyle Bayezid II.'nin Edirne'de, Murad II.'nin Ergene'de, ve Fatih'in İstanbul'daki imâretlerinin ancak «a» kayıtlarına tekabül etmektedir. Buna mukabil Murad II.'nin Edirne'deki Dârülhadîs'ine âit rakamlar, tarih itibariyle, bu imâretlerin sadece «b» kayıtlarına uymaktadır.

c) İmâretlerin satışlarının kalite itibariyle düşük, sene içinde sarf edilmiyerek anbarda kalmış ve bozulmağa yüz tutmuş bayat mallar olması, nakil masraflarından kurtulmak için «öşr» ün alındığı yerlerde, köylerde satılmış bulunması..

d) Elimizde 8 - 10 seneye âit devamlı fiyat serileri bulunması, büyük fiyat farklarının hakikî sebebini ve mahiyetini izah edebilmemize mâni' olmaktadır.

e) Her yerde satın alış fiyatları yanında satış fiyatlarının her zaman mevcut olmayışı, hakıykata yakın bir hükme varmamıza imkân vermemektedir.

Bütün bu mülâhaza ve ihtirazî kayıtlara rağmen 894 - 895 yıllarına âit fiyatlarla 895 - 896 yılına âit fiyatlar arasında büyük farklar olduğu ve bu bakımdan 895 - 896 hasad yılının bol mahsul senesi olduğu söylenebilir. Aynı müşâhedeyi Süleyman Paşanın Bolayır'daki zâviyesi hesaplarında da yaparak, 891 - 892 yılında hububat fiyatlarının 892 - 893 yılına nazaran daha düşük olduğu söylenebilir.

III. TEMİN EDİLEN HİZMETLERİN MİKDAR VE HACMİNA ÂİT RAKAMLAR

Ne şekilde kurulduğu ve ne çapta bir imar hareketine vesile olduğu mâlûm bulunan İstanbul'daki Fatih imâreti tesislerinin, imâretlerin içtimai yardım müessesesi olarak hâiz oldukları fonksiyonlar bakımından, bir örnek olarak tetkiki de mümkündür.

Bu maksat için imâretin bilhassa kiler ve mutfağına, yemekhâne, misafirhâne ve dârüüşşifa.. gibi tesislerinin işleyiş tarzına ve bu tesislerle temin edilen hizmetin mîkdar ve hacmine âit bazı bilgiler vermek icabetmektedir.

Evvvelâ, Fatih imâreti aşhânesinde tevzi edilen ekmek ve yemeklerin mıkdar ve nevi'leriyle bu dağıtımlardan faydalananların listesini tetkik edelim :

Bu hususta enteresan bâzı malûmatı, 952 (1545) yılında tanzim edilmiş olup «Fatih Aşhânesi Tevzinâmesi» ismiyle neşir edilmiş¹⁵ bulunan bir vesikadan da faydalanmak mümkün olacaktır.

Bahis mevzuu *Tevzinâmeye* göre, imâretde biri sabahın erken saatlerinde (kuşluk vaktinde), diğer ikindiden sonra, akşama doğru olmak üzere iki öğün yemek verilmektedir :

«Her gün sabahda ve akşamda iki kerre ta'am pişe, Cuma gicelerinden gayri gicelerde sabah *piring şurbası* ve akşam buğday aşısı pişe ve Cum'a gicelerinde sabah buğday aşısı ve akşam *dâne* ve zerde ve zibac bişe» (s. 3).

İmârette dağıtılan yemeklerin cins ve miktârı'na gelince; bu hususta sabah çorbalarında ve Cuma, Ramazan ve Bayram gecelerinde pişirilmesi âdet olan pilâv ve zerde yemeklerinde sarf edilen pirincin miktârına dâir elde mevcut malûmat, bu yemeklerin miktârına ve dolayısıyla tevzi'den faydalananların sayısına âit, hakıy-kate yakın, tahminler yapmağa müsaittir.

Gerçekten, Fatih Vakfiyesine göre, âdi günlerde sabahları verilen piring çorbasına altışar kile piring, ikindiden sonra verilen buğday aşısına da günde altı kile buğday sarf edilmesi lâzımgelir¹⁶.

1545 yılında tanzim edilen «Tevzinâme» de ise bu miktârlar 7,5 kile piring ve buğday olarak gösterilmiştir.

İmâretin günlük yemek listelerinde Cuma, Ramazan ve Bayram gecelerinde yenilikler yapılmakta ve 'alel'âde günlerin mûtâd buğday-aşısı yerine listede pilâv (dâne), zerde ve zirebac bulunmaktadır.

[15] *Süheyl Ünver*, 1935, İstanbul. Bk. Aynı müellif, Fatih Külliyesine âit diğer mühim bir vesika, Vakıflar Dergisi, No. 1, Ankara 1938.

[16] Bu yemeklere lezzet vermek için, vakfiyeye göre, ayrıca her gün on beş okka soğan, 100 dirhem kimyon, 40 dirhem karabiber ve buçuk kile nohud verilmektedir. Aşağıda görüleceği üzere her yemekte ayrıca birer parça et de bulunmaktadır. Kabak mevsiminde 40 gün kadar günde 60 okka kabak ve 60 okka koruk, yoğurd zamanında da 50 okka yoğurt ile 8 akçalık pâzu pişmektedir (Vakıflar Umum Müdürlüğü neşriyatı, Fatih Mehmed II. Vakfiyeleri Ankara, 1938).

Cuma geceleri pişen pilâv, zerde ve zirebac harcı için, vakfiyeye nazaran 25 er (bizim neşrettiğimiz Muhasebe Cedvelleriyle Tevzi'nâmeye göre 30 ar kile) piriñç verilmektedir ¹⁷.

Ayrıca bahis mevzuu zerde ve zirebac tatlılarının harcı için de Tevzi'nâmeye göre, her defasında anbardan 87 (vakfiyeye göre 62,5) okka sadeyağı, 140 okka (vakfiyeye göre 42 okka) süzölmüş-bal, 60 okka kırmızı üzüm, 10 okka erik, 15 okka badem, 10 okka incir, 40 okka *nişasta*, 150 dirhem (vakfiyede 42 dirhem) za'ferân, 80 direm karabiber (füfül) verilmektedir (s. 4) ¹⁸.

A) *Piriñç hesapları* :

Bahsi geçen yemek çeşitlerine göre, imâret mutfaklarının en *mühim erkânından biri* olarak piriñcin sarfiyâtı ve onun arkasından bu imâretlerde pişen yemeklerin miktar ve çeşitleri hakkında

[17] Tevzinâmeye göre, Ramazan gecelerinde pişirilen pilâv, zerde ve zirebac harcı için, Cuma gecelerinden de biraz fazla olarak, «25 kile piriñç ve 71,3 vakıyye yağ virilip, diğer levazım Cum'a gicelerinde ne miktar virilirse ol kadar» virilmektedir (s. 4). Buradaki piriñç ve yağ nisbetleri, aşağıda (21 numaralı notun bulunduğu yerde) tafsil edildiği veçhile, Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretinde bu yemekler için harc edilebilecek malzeme listelerinde verilmiş olan pilâvda yağ ve piriñç nisbetlerinden biraz daha düşüktür. Süleymâniye vakıfnâmesine göre ise: «Ve hergün şorba için yedi keyl ve iki şinik ola ki her keyl vakıyye-i mezbûre (400 dirhemlik okka) ile on (?) (Edirnenin piriñç kilesi 49 okka idi ve şorba için her gün 5 kile veriliyordu) vakıyyedir. Ve yedi keyl ki *un keyli* (20 okkalık) ile dir, gayet eyi döğölmüş boğday şorba olup ... (s. 155). Ve leyâlî-i Ramazanda ve her cuma gecesinde ve her bayram günleri ve Regaaib ve Berat'da pişen *dane* için yirmi üç kile piriñç ve kile pirince üç vakıyye hesabınca altmış dokuz vakıyye *sâde yağ* sarf oluna. Ve taâm-ı *zerde* için yedi kile piriñç, her kile pirince iki vakıyye hesabınca on dört vakıyye yağ ve kileye dokuz vakıyye hesabınca altmış üç vakıyye *'asel* ve otuz dirhem *za'fran* sarf oluna. Ve ta'am-ı *zirbâ* (c) için doksan vakıyye-'asel ve yüz yirmi dirhem za'ferân ve kırk okka *meviz-i sürh* ve onbeş vakıyye bâdem ve on vakıyye kayısı ve on vakıyye *âlây-ı siyah* ve kırk vakıyye *nişasta* sarf oluna». (s. 157) denilmektedir. Bu rakamlar içinde İstanbul'un piriñç kilesinin, ihtimal yanlışlıkla *on* (?) okka olarak târif edilmiş olması, pişen pilâv ve zerdenin miktarına ve bu yemeklerdeki piriñçle yağ ve bal nisbetlerine âit hesapları karıştırarak mukayeseyi imkânsız kılmaktadır.

[18] Zirebac tatlısının hakiki ismi ve hüviyeti malûmumuz olmamakla beraber, yukarıda sayılan malzemeden zerdeye âit olanlar çıkarıldığı takdirde geriye kalanlar ve nişasta ile hazırlanan bir nevi' meyvalı pelte olduğu tahmin edilebilir.

daha sarîh ve tafsilâtli bilgi vermek ve neşredebdiğimiz Yıllık Muhasebe Cedvellerinin kıymetlendirilmesini kolaylaştırmak bakımından, *Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretine âit vakfiye*¹⁹ sinde dikkate değer kayıtlar mevcuttur. Burada bu kayıtların gözden geçirilmesinde fayda olacaktır :

Vakıfnameye göre, 354 günlük *Kamerî* senenin 322 gününü 'alel-âde günler olarak kabul etmek ve bu günlerde her sabah tevzi edilen piriñ çorbası için her defasında beşer kile piriñ sarf etmek lâzımgelir.

Aynı vakfiyeye göre, âdi günlerin dışında kalan 30 Ramazan ve 2 Bayram geceleriyle (Ramazana rasthyan dördü hâriç) senenin 46 Cuma gecesi verilmesi âdet olan pilâv ve zerde ile Berat, Aşûre, Mevlid.. gibi dinî bir ehemmiyeti olan gecelerde dağıtılan bazı hususî yemek ve tatlıların (garâib-i et'imenin) ve misafirhâneye inen yolculara çekilen ziyâfetlerin hazırlanması için sarfedilen pirincin miktarları ise, şöyle hülâsa edilebilmektedir :

	<i>Kile Piriñ</i>
1) Senenin 'alel-âde günlerinin piriñ çorbaları için: (322 gün × 5 er kileden =)	1610
2) 30 Ramazan ve 2 Bayram geceleri verilen pilâv ve zerde için : (33 gün × 20 şer kileden =)	640
3) 46 Cuma gecesinin pilâv ve zerdesi için: (46 gün × 20 şer kileden =)	920
4) Berat, Aşûre ve Mevlid.. gibi bazı dinî bayramların hususî yemekleri için	80
5) Misafirhâneye inen yolculara çekilen ziyâfetler için Vakfiyeye göre sarfedilecek pirincin senelik miktarı (49 okkalık Edirne kileleriyle)	200
	3450 ²⁰

[19] *Tayyib Gökbilgin*, XV ve XVI. asırlarda, *Edirne ve Paşa Livası*, Vakıflar - mülkler ve mukata'alar, İstanbul 1952. Tıpkıbası, s. 61.

[20] Neşrettiğimiz Muhasebe cedvellerine göre tanzim edilen «6» numaralı tabloda bu miktar 3062 kile piriñ olarak gösterilmiştir.

Bu hesaplara göre, Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretinin pirinç sarfiyatının senelik tutarı olan 3 450 kile (172,5 mud.) pirincin 1 610 kilesinin sabah çorbalarına, geriye kalan 1 840 kilesinin ise, Ramazan, Bayram ve Cuma geceleri dağıtılan pilâv, zerde ve zirbac ile *tâbhane*'ye inen misafirlere sarfedildiği anlaşılmaktadır.

Pilâv, zerde gibi yemeklerin hazırlanması için lüzumlu olan *tereyağının miktarı*, vakfiyede 49 okka pirinci ihtivâ eden *her kile için 3 okka* olarak hesap edilmektedir ²¹. Bu hesaba göre, 1 840 kile pirinç için 5 520 okka (44 okkalık kantarlarla 125 kantar ve 20 okka) *sadeyağ* sarfedilmesi lâzımgeldiği kaydedilmiştir.

Bu suretle, *imâretlerde sarfedilen pirincin muhtelif gün ve yemeklere göre tevzi' edilmiş şekline dâir sarîh bir hesap şeması* vermiş olan Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretine âit vakfiyenin rakamlarını tetkikten sonra, Fatih imâretinin bizim neşredeğimiz Yıllık Muhasebe Cedvelindeki rakamları ele alacak olursak ²², bu imâretin 894 - 895 yılındaki pirinç sarfiyatının aşağıdaki şekilde olması lâzımgelir :

	<u>Kile Pirinç</u>
a) 273 âdi günde sabahları verilen pirinç çorbası için, günde 7,5 kile hesabı üzere verilen	1962
b) Cuma ve Bayram geceleri pişen pilâv ve zerde için her defasında 30 ar kileden, 49 gece için	1442
c) Misafirhâneye inen yolculara ziyâfet için	275
d) Ramazan geceleri pişen pilâv ve zerde için	456
<hr/>	
Yıllık Muhasebe Cedveline göre, Fatih imâretinin yıllık pirinç sarfiyatı (ağırlığı ayrıca tasrih edilmemiş olan bir kile ile) (Bk. Not 17)	4135

Diğer imâretler için de senelik sarfedilen pirinç miktarını ve bu pirincin sabah çorbalarında veya Cuma ve Bayram gecelerinde ve Ramazanda pişen pilâv, zerde ve zirbac gibi yemeklerin hazırlanmasında hangi nisbetlerde harcanmış olduğunu bizim neşredeğimiz Yıllık Muhasebe Bilânçolarından çıkarmak mümkündür. Bu sâ-

[22] İyi bir pilâv pişirmek için bu nisbetler çok düşüktür.

[22] Bk. «7» numaralı tablo.

yede, bu imâretlerden her birinde muhtelif vesilelerle *yapılmakta olan yemek dağıtımının hacim ve nevi'lerini mukayeseli bir şekilde tesbit* etmek de mümkün olmaktadır :

«7» numaralı tablo bu maksatla tertip edilmiş olup, Fatih ve Bayezid II. imâretlerine âit vakfiye ve «Aş Tevzinâmeleri» inden çıkardığımız malûmat ile birlikte tetkik edilmek suretiyle kıymetli bilgileri ihtivâ etmektedir.

Bu tablonun ilk dört numarasında kayıtlı bulunan sarfiyât, pirincin imâret mutfağındaki kullanılmış yerlerini teferruâtlı bir şekilde göstermektedir.

Aynı tablonun «5» inci numarasındaki kayda göre, bazı imâretlerde mütevellî, kâtip ve müderris.. gibi vazifelilere her sene «Cerre» nâmı altında bir miktar pirinç (buğday ve arpa ile birlikte) verilmektedir. Bayezid I.'in Edirne'deki imâretinde mütevellî'ye «hakk-ı tevliyyet» olarak pirinç mahsulünden bir hisse verilmesi de bu bakımdan dikkati çekmektedir. Aynı imâretde kile ile ölçen memurun da mahsulden aynen aldığı bir hisse mevcuttur.

Bu muhtelif rakamlar, imâretlere âit pirincin o seneler içinde sarfedilen miktarını göstermektedir. Tablomuza nazaran, geriye kalan pirincin bir kısmı satılmış ve diğer bir kısmı da anbarda kalan *bakıyye* olarak gelecek seneye devredilmiştir. Bu sebeple, tablomuzdaki umumî yekûnlar, imâretin anbar defterine bir sene zarfında girmiş olan pirincin nerelerden ve nasıl tedarik edilmiş olduğunu gösteren «4» numaralı tablonun «yekûn» rakamlarına uymakta ve bu suretle bu iki tablodaki rakamlar yekdiğerini kontrol etmektedir.

«8» numaralı tabloya gelince, bu tablolardaki rakamlar da aynı şekilde neşredeceğimiz Yıllık Muhasebe Bilânçolarından çıkarılmış olup, tetkik mevzuumuz altı imârette bir sene içinde harcanmış olan buğday'ın miktarı ile nerelere, ne şekilde sarfedilmiş olduğunu göstermektedir.

Burada da bazı memurlara «Cerre» ismi altında her sene imâret anbarından bir miktar buğday tahsis edilmiş olduğunu, Süleyman Paşa Zâviyesi mütevellîsine «Tevliyyet hakkı»nın mahsulden bir hisse şeklinde ödendiğini görmekteyiz.

İmâretlere âit buğdaylardan bir kısmının, ekmek yapılmak üzere, öğütdürülmüş ve bu sebeple değirmenciye de bir hak öden-

TABLO No. 7

1) 894 - 895 muhasebe yılı içinde 'imâretlerin anbarlarına giren *pirincin sarfediliş* şekline göre dağılımı

	<i>Fatih imâreti (İstanbul)</i>			<i>Bayezid II. imâreti (Edirne)</i>			<i>Bayezid I. imâreti (Edirne)</i>			<i>Murad II. imâreti (Edirne)</i>			<i>Murad II. imâreti (Ergene)</i>			<i>Süleyman Paşa zâviyesi (Bolayır) (s. 892)</i>		
	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>
1) Çorba için	98	2	2,5	80,5	—	—	31	10	—	47	8,5	—	—	—	—	8	12,5	—
2) Cum'a ve bayramlarda	72	2	3	42,5	—	—	30	17	—	26	—	—	—	—	—	—	17	—
3) Ramazanda	22	16	—	30	—	—	—	—	—	7	4	—	10	18,5	—	1	8,5	—
4) Misafirlere	13	15	3	—	—	—	1	13,5	—	8	26*	2,5	—	—	—	—	—	—
5) Memurlara (Cerre)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	3	—	1	—	—	—	—	—
6) Keyyâl'e	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7) Müttevelli'ye	—	—	—	—	—	—	7	7	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8) Tohum	—	—	—	5	2,5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Yekûn.</i>	<i>206</i>	<i>17</i>	<i>0,5</i>	<i>158</i>	<i>2,5</i>	<i>—</i>	<i>71</i>	<i>11</i>	<i>3</i>	<i>95</i>	<i>1,5</i>	<i>2,5</i>	<i>11</i>	<i>18</i>	<i>2</i>	<i>10</i>	<i>18</i>	<i>—</i>
9) Satılan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	323	15	1,5	63	7	3	—	—	—
10) Anbarda kalan	41	8	1,5	135	19	0,5	114	—	3	263	7	1	24	19	3	1	13	1
<i>Um. Yekûn</i>	<i>247,5</i>	<i>15,5</i>	<i>—</i>	<i>294</i>	<i>1</i>	<i>2,5</i>	<i>185</i>	<i>12,5</i>	<i>—</i>	<i>682</i>	<i>4</i>	<i>3</i>	<i>100</i>	<i>6</i>	<i>—</i>	<i>12</i>	<i>11</i>	<i>1</i>

(*) 7 kilesi hâfızlara ziyafet.

TABLO No. 8

2) 894 - 895 muhasebe yılı içinde 'imâretlerin anbarlarına giren buğdayın sarfediliş şekline göre dağılımı

	<i>Fatih imâreti (İstanbul)</i>			<i>Bayezid II. imâreti (Edirne)</i>			<i>Bayezid I. imâreti (Edirne)</i>			<i>Murad II. imâreti (Edirne)</i>			<i>Murad II. imâreti (Ergene)</i>			<i>Süleyman Paşa zâviyesi (Bolayır) (s. 892)</i>		
	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>	<i>Mud.</i>	<i>Keyl.</i>	<i>Şin.</i>
1) Çorba'yan	116	—	2	61	—	—	20	3,5	—	37,5	—	—	36	—	—	17	9	—
2) Un için	—	—	—	11	—	—	—	—	—	96	15	1	60	1	3,5	79	3,5	—
3) Değirmen hakkı	—	—	—	1	10	—	—	—	—	5	1	1	1	—	—	—	—	—
4) Memurlara (Cerre)	53	—	—	—	—	—	—	—	—	15	—	—	103	10	—	35	2	1
5) Mütevelliyeye	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23	4	1
<i>Yekûn</i>	<i>169</i>	<i>—</i>	<i>2</i>	<i>73</i>	<i>10</i>	<i>—</i>	<i>20</i>	<i>3,5</i>	<i>—</i>	<i>154</i>	<i>6</i>	<i>2</i>	<i>200</i>	<i>11</i>	<i>3,5</i>	<i>154</i>	<i>19</i>	<i>—</i>
6) Satılan	194	—	3	3	16	—	—	—	—	69	18	2,5	74	15	3	41	13	—
7) Anbarda kalan	—	7	1,5	256	5	—	4	14	1	15	17	1	52	14	1	126	18	1
8) <i>Um. Yekûn</i>	<i>363</i>	<i>8</i>	<i>2,5</i>	<i>329</i>	<i>11</i>	<i>—</i>	<i>24</i>	<i>17</i>	<i>3</i>	<i>240</i>	<i>2</i>	<i>1,5</i>	<i>328</i>	<i>1</i>	<i>3,5</i>	<i>323</i>	<i>10</i>	<i>1</i>

miş olduğu görülmektedir. Fakat, imâretlerin pek büyük olan un ihtiyacı umumiyetle unun öğüdülmüş olarak pazardan satın alınması suretiyle temin edilmektedir²³.

B) Yağ ve bal hesapları :

Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretinin vakfiyesinden çıkarıp biraz evvel tetkik ettiğimiz *hesap şemalarına uyarak* Fatih imâretinin yukarıda koyduğumuz Yıllık Muhasebe Cedvellerinin rakamlarını mânalandırmağa kalkacak olursak, bu hesapların birinci faslındaki sabah çorbalarına mahsus olan 1 962 kile pirinci senelik pirinç sarfiyâtı yekûn olan 4 100 kileden çıkarıldıktan sonra geriye 2 173 kile kalmakta ve bu pirincin pilâv ve zerdeye mahsus olması îcâbetmektedir.

Bu gibi yemeklerin hazırlanması içinde kullanılacak yağın pirince nisbeti ise, bahis mevzuu Bayezid imâreti vakfiyesinde *bir kile pirinç için üç okka sadeyağ* olarak tesbit edilmiş olduğuna göre, Fatih imâretinde bütün bir sene içinde pilâv ve zerdeye sarfedilmiş olan 2 173 kile pirinç için 6 519 okka tereyağı harcanmış olması lâzımgelir. Fatih imâretine âit bizim yayınladığımız cedvelde ise, vakfın o seneki yağ sarfiyâtı 5 759,5 okka olarak gösterilmiştir ki bu iki rakam arasındaki fark (—519) pek büyük sayılmasa gerektir. Bu farkın İstanbul'da kullanılan pirinç kilesinin, muhtemel olarak Edirne'dekinden farklı bulunmasından ileri gelmiş olması da mümkündür.

Yine Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretinin vakfiyesinde verilmiş olan esaslara göre; zerde imâlindeki pirinç ve bal nisbeti *bir kile pirince 8 okka süzme-bal* olarak kabul eder ve Fatih imâretinde zerdeye ayrılacak pirinci (pilâv ve zerde için ayrılan 2 173 kile pirinçten misafirhâneye inen yolculara âit 275 kilelik kısmı çıkarılarak geri kalacak olan) 1 898 kile pirincin dörtte biri (474,5 kile) olarak kabul edecek olursak, Fatih imâretinin bu maksatla sarfettiği senelik bal miktarının 3 796 okka olması lâzımgelir.

Hakikatte, bizim neşrettiğimiz şekliyle, Fatih imâretinin 894-895 yılı muhasebesinde de vakfın senelik bal sarfiyâtının 3 845 okka olarak gösterilmiş olması bu bakımdan mânalıdır. Arada mevcut 85 okkalık bir fazlalığın misafirhâneye inen her yolcuya hemen elli

[23] Bu iki tabloda, 4 ve 5 numaralı tablolarda da olduğu gibi, pirinç ve buğdayın miktarı 20 kilelik mud ve 4 şinikden ibâret kileler hâlinde gösterilmiş ve bu rakamlar kendi aralarında bu esasa göre cem' edilmiştir.

dirhem miktarında süzme-bal ile yüz dirhemlik bir fodlanın ikram edilmesi nev'inden diğer yerlere vâki bal sarfiyâtıyla izahı pekâlâ mümkündür.

Neşredeceğimiz Muhasebe Cedvellerine göre, belli-başlı dört imâretde senelik yağ ve bal sarfiyâtı, müteâkıp (a ve b) iki yılda aşağıdaki şekilde olmuştur :

a) SÂDEYAG			Tutarı	Ortalama
	Okka		akçe	okka fiyatı
Fatih İmâreti	a :	5 759,5	34 468	5,98
	b :	(6 093)	(43 237)	(7,09)
Bayezid II. İmâreti (Edirne)	a :	4 350	25 775	5,9
		938*	5 630*	6,24
	b :	(3 914)	(27 358)	(6,9)
		(593*)	(3 905*)	(6,58)
Murad II. İmâreti (Edirne)	a :	1 698	11 293	6,6
	b :	(1 305,6)	(8 051)	(6)
Murad I. İmâreti (Ergene)	a :	550	2 920	5,3
	b :	(750)	(4 135)	(5,5)
b) BAL				
		Okka	Tutarı	Ortalama
			akçe	okka fiyatı
Fati İmâreti	a :	3 845	16 909	4,39
		2 426*	8 239*	3,39
	b :	(3 809)	(14 511)	(3,8)
		(2 348)	(7 320)	(3,11)
Bayezid II. İmâreti (Edirne)	a :	2 968	11 581	3,9
		707,5**	2 835**	4
		1 002*	3 195*	3,18
	b :	(2 655,4)	(10 421)	(3,9)
		(566**)	(2 164)**	(3,8)
		(798,5*)	(2 335)*	(2,92)
Murad II. İmâreti (Edirne)	a :	2 369	9 551	4
	b :	(2 365,7)	(9 404)	(4)
Murad II. İmâreti (Ergene)	a :	1 286	4 302	3,34
	b :	(1 452)	(4 711)	(3,24)

(*) Ayrıca dârüşşifâ'da sarfedilen. (**) Ayrıca misâfirler için.

[24] Misafirler için sarfedilen sade yağ miktarı aslında 625 önge, 2,5 lodra (ve 5,630 akçe) olarak gösterilmiştir. Önge'nin hakikî ağırlığı bizce malûm olmadığından, 625 önge yağın tutarı olan 5 630 akçe, câri fiyat olan 6 akçeye taksim edilerek yağ miktarının takribî okka adedi tarafımızdan bulunmuştur.

Bu listelerde dikkati çeken cihet, Bayezid II. nin Edirne'deki imâretinde misafirlerle dârüşşifa'daki hastalara sarfedilen bal ile misafirlere sarf edilen sâdeyağın ve Fâtih imâretinde de dâfüşşifa'da sarf edilen balın imârette pişen pilâv ve zerde için sarf edilenlerden ayrı olarak gösterilmiş olmasıdır.

Diğer taraftan neşredebdiğimiz Muhasebe Cedvellerinde bazan, 895 yılı içinde sarf edilmiş olan yağ ve balın ne şekilde sarf edilmiş olduğuna dâir de malûmat var. Meselâ, Bayezid II. nin Edirne'de olan imâretinde (misafirler ve dârüşşifa için sarf edilenler hâriç) zerde ve zirebac için sarf edilmiş olan ve okkası ortalama olarak 3,9 akçeden 11.581 akçe tutarındaki 2.968 okka *balın sarf şekli* şöyledir:

	Okka
a) Kamerî senenin, Ramazana rastlıyanlar hâriç, 47 Cuma gecesi için ²⁵	1 608
b) 30 Ramazan gecesi, 40 ar okkadan	1 200
c) 2 Bayram günü 40 ar okkadan	80
d) Ragaib ve Berat geceleri 40 ar okkadan	80
	2 968

[25] Bidâyetde, her Cuma gecesi zerde harcı için 32 okka bal verilmekte iken 895 yılının Şevval ayı başından itibaren, 8 *er okkalık bir zam* yapılarak Cuma gecelerinin bal tahsisatı 40 okkaya çıkarılmıştır. Bu sebeple, o seneki 47 Cuma gecesinden 34 ü 32 şer ve 13 ü de 40 ar okka üzerinden verilmiştir.

İmâret mutfakları için, vaktiyle vakıfların tesis senetlerinde (vakfiyelerde) tâyin edilmiş olan erzakın nevi ve mikdarlarında zamanla artırmalar yapıldığı, umumiyetle müşahede edilen bir haldir. Bilhassa, *vakıflar ve din işleriyle yakın alâkası dolayısıyla «Veli» lâkabını almış olan Bayezid II.* devrinde bu hususta mühim terakkiler kaydedilmiş olduğu görülmektedir :

Bu padişahın Edirnedeki imâretinin Muhasebe Bilânçosuna ek olarak neşredebğimiz, «Hizmetlilerin Aş Defteri» ne nazaran, bu imâretin tesisinden pek kısa bir zaman sonra (15 Muharrem 898 tarihinde) *misafirlere mahsus pirinç tahsisatının 10 mud'dan 18 mud'a*, sadeyağ mikdarının da artan pirinç ile mütenasip olarak, 150 okkadan 270 okkaya çıkarıldığı görülmektedir. Aynı aş defteri kayıtlarına göre, 10 Receb 899 tarihinden itibaren de, imâretdeki vazifelilerden her birine verilmesi icabeden 4 ekmeğe yerine 6 şar ekmeğe dağıtılması kararlaştırılmıştır.

Aynı padişahın Fâtih imâreti mutfakları için yaptığı bir bağış hakkında (29) numaralı taban notu'nda da malûmat vardır. Aynı ihsanlardan Eyüb Türbesi mutfakları da faydalanmış ve 895 yılı Cemaziye'l-evvelinin başından itibaren, bu imâretin ekmeğinin un tahsisatı günde 2 kileden, iki kile bir şiniğe, et tahsisatı

Aynı şekilde, yine aynı imâretde 895 yılı içinde sarf edilmiş olan ve ortalama olarak okkası 5,9 akçeden imârete 25.775 akçeye mal olan 4.350 okka *sade yağın sarf şekli* de şöyledir :

	Okka
a) Ramazana rastlıyanlar hâriç, Kamerî senenin 47 Cuma gecesi için ²⁶	2 310
b) 30 Ramazn gecesi, 45 er okkadan	1 800
c) 2 Bayram günü, 60 şar okkadan	120
d) Regaib ve Berat geceleri 60 şar okkadan	120
	4 350

C) *Ekmek hesapları :*

İmârette yemekle beraber *ekmek* de dağıtılmakta olduğuna göre, ehemmiyeti ve hakkındaki bilgilerimizin daha sarîh ve teferruâtli oluşu bakımından, bu ekmeğin ve dolayısıyla *imâret mutfağından faydalananların miktarını tayine yarınacak bazı rakamları* gözden geçirmek faydalı olacaktır :

Fâtih imâreti vakfiyesine nazaran, imârette her gün tevzi olunan ekmeğin harcı için İstanbul kilesiyle 30 kile (bir buçuk mud) has un sarfedilmesi icabeder (s. 296). Bizim neşrettiğimiz Muhasebe Cedvelinde de imâretin günlük un sarfiyatı 1,5 mud olarak hesaplanmıştı. «Tevzinâme» de de bu husus teyid ve daha fazla tafsil

da günde 20 okkadan 26 okkaya çıkarılmıştır.

Eyub türbesi vakfının 999 tarihinde yeniden tanzim edilmiş olan Arabca vakfiyesinde ise, günlük ekmeğin tevzi için vaktiyle kâfi görülmüş olan 2 kile bir şinik unun 5,5 kileye çıkarılmış olduğu görüldüğü gibi; o zamana kadar tahsisatı yalnız pirinç çorbası ile buğday aşısı pişirmeğe kifayet eden imâret tahsisatına ayrıca, Ramazan geceleri ile Bayram günlerinde zerde, pilâv ve zirebac pişirilip «yoksullara yedirilmesi için», her perşembe günü 13 buçuk okka sadeyağ, 12 buçuk okka bal ve her sene 450 dirhem safran ile 2 okka kara biber, 40 okka erik, 35 okka badem, 120 okka nişasta, 82 okka kuru kayısı ve 60 okka pestil... ta'yin edilmiştir.

Fâtih Mehmed II. vakfiyeleri, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı. Ankara 1938, s. 323.

[26] Bal için olduğu gibi, sadeyağ için de aynı senenin Şevval ayı başından itibaren, 15 er okkalık bir zam yapılmış olduğundan, o senenin 34 Cuması 45 ve 13 Cuması ise 60 okkadan verilmiştir.

edilerek, bu tevziden faydalananların adedini tayin bakımından çok mühim olan, şu izahat verilmektedir :

«Her gün fodla pişürmek için otuz kile un virile ve bir kileden 110 fodula kılınub cümle bu takdirce 3 300 fodula olur, yüz dirhemden» (s. 3-4).

Bu kayda göre, İstanbuldaki Fâtih imâretinden her gün yüzer dirhem ağırlığındaki fodlalardan 3 3000 aded dağıtıldığı gayet sarîh bir şekilde anlaşılmaktadır²⁷.

[27] İstanbul Belediyesinin İktisat Müdürlüğünden aldığımız malûmata göre, bugün İstanbul fırınlarında 71,5 kiloluk bir çuval undan beheri 650 gramlık 148,5 ekmeğe yapılmaktadır.

Bu hesaba göre, bu çeşnide bir ekmeğin *yüz gramını elde etmek için 74 gram un sarfetmek lâzım gelmektedir* ve Fâtih imâretinde dağıtılan fodla'ların aynı çeşnide olduğunu kabul edecek olursak, yüz dirhemlik bir fodlanın da 74 dirhem unla yapılabileceği anlaşılmaktadır.

Yine aynı hesaplara göre, Fâtih imâretinde, *30 kile un ile yapılan yüzer dirhemlik 3.300 fodla için (74×3.300—) 244.000 dirhem, yani 610,5 okka un sarf edilmiş olması lâzım gelir ki, bu takdirde bahis mevzuu İstanbul kilelerinden her birinin 20,3 okka unu ihtivâ etmesi lâzım gelir.*

Bayezid II. nin Edirnedeki imâretine âit vakfiyede ise, Edirne kilesiyle bir kile buğday unununun 18 okka ettiği tasrih edilmiştir (Bk. not No. 28).

Burada tetkik ettiğimiz Muhasebe Cedvellerine (894-899) nazaran 70 sene kadar sonra (964) tanzim edilmiş olan Süleymaniye vakıfnâmesine göre: «Her gün İstanbul keyli ile otuz keyl ki *her keyli yirmi vakıyye* ve her vakıyye dörtyüz dirhemdir, gâyet a'lâ hâlis un etmeği ola ve her etmek ba'de'd-tabh *yüz dirhem* ola ... ve yedi keyl ki, un keyli iledir, gâyet eyi döğülmüş boğday şorba olub..» (s. 155).

Burada İstanbul'un kilesi ile bir kile un'un yirmi okka olduğunun tasrih edilmiş olması mühimdir. Fakat bu mikdarın, ihtimal boğdayın cinsine ve elenme derecesine göre, değişebileceğini gösteren diğer işaretler de mevcuttur:

İstanbul kilesiyle bir kile buğdayın 20 okka ettiğine âit elimizde sarîh kartlar mevcut bulunmakla beraber, aynı kile ile bir kile unun ne kadar gelmesi lâzım geldiği hakkında sağlam bir bilgimiz yoktur. Unun elenme şekline ve buğdayın cinsine göre bu mikdarın değişeceği muhakkaktır. 1078 tarihli bir kayda göre: «sağ boğdayın kepeki çıkmış halis dekiyk olmak üzere her İstanbul kilesi 24 er vakıyye olup ve her 2,5 kilesi bir çuvala vaz'» olunmaktadır.

Nesrettiğimiz 906 tarihli *İstanbul İhtisab Kanunnâmesi*'nde İstanbulda ekmeğin fiyatını tâyin için yapılmış olan enteresan bir «çeşni tutmak» tecrübesi mevcut ise de, maalesef bu zabıtta da *kile ile ölçütmede buğday-un münasebetleri* pek iyi anlaşılamamaktadır. Bk. 15. asrın sonlarında, bazı büyük şehirlerdeki eşya ve yiyecek fiyatlarının tesbit ve teftişi hususlarını tanzim eden kanunlar. *Tarih Vesikaları* dergisi, cilt I ve II, No. 5, 7 ve 9. İstanbul 1942.

Bu ekmeklerden sabah ve akşam öğünlerinde herkese birer tane verildiğini farzetsek, her gün imâret mutfağında 1 650 kişinin faydalanmakta olması lâzımgelir. Fakat herkese her öğünde yüzer dirhemlik birer ekmek verildiği kat'î olarak tesbit edilememektedir. İmâret mutfağında faydalananlar içinde bir öğün ve bir ekmekle yetinenlerin bulunması mümkündür. Aynı şekilde mahdud adette bazı memur ve hizmetlilerin ekmekten ikişer hisse aldıkları da görülmektedir.

Bu bakımdan mecmû adedi malûm olmakla beraber, ekmeğin tevzi şekli pek açık değildir. Bu sebeple, yemek tevziâtına ve hak sahiplerinin listelerine âit malûmat ile ekmeğin dağıtılma şeklini kontrol etmek lâzımgelmektedir.

Bayezid II. nin Edirnedeki imâretine âit vakfiyede her gün pişen ekmeğin miktarı zikredilmemekle beraber, kile olarak günlük un tahsisatı ve Edirne kilesiyle onun bir kilesinin ağırlığı verilmiş olduğundan, her gün pişen ekmek miktarını hesaplamak mümkün olmaktadır. Gerçekden, bu imârette her gün pişirilmesi gereken ekmek için Edirne'nin 18 okka gelen kileleriyle her gün 20 kile (bir mud) un sarf edilmektedir²⁸.

Buradaki ekmeklerin de 100 er dirhemlik olduğunu kabul edecek olursak yukarıda yaptığımız hesaba göre (Bk. not 27), *100 dirhemlik bir ekmek elde etmek için 74 dirhemlik un kullanmak icabetliğine göre*, her gün sarf edilen ($20 \times 18 =$) 360 okka (144.000 dirhem) un ile ($144000 : 74 =$) 1 946 ekmek imal edilmesi lâzımgelir. Bu ekmeklerin de iki öğünde birer tane olarak her gün 976 kişiye dağıtılmış olması mümkündür. Bununla beraber, aşağıda görüleceği veçhile bu imâretin kadrosunda bulunan memurlardan bazılarında günde 4, hattâ 6 ekmek verildiği de görülmektedir.

[28] İmâretin günlük un sarfiyatı ile ilgili kısmında Bayezid II. imâreti vakfiyesinde verilen malûmat şunlardır :

«Ve habz-ı hubz için ol nevâhîde müstâ'mel tahal kilesi ki mezkûr vakıyye ile 18 vakıyye hesab olunur kile ile yirmi kile ki bir mudd 'ad olunur, temâmet-i senenin cem'i-eyyâmında 'aled-devâm her gün bir mudd un etmek itmek üzere ki cem'an bir yılda 350 mudd etmek bişürile».

«Mezkûr matbahda temâmet-i seneden 303 gün 'asr'ında bişürülen sorba için mezkûr tahal kilesi ile eyyâm-ı mezkûrenin her birinde dörder kile buğday bişürülmek hesabınca cem'an 1.212 kile ki..» (s. 141).

Neşredebileceğimiz Muhasebe Cedvellerine göre, muhtelif imâretlere *ekmek yapılmak üzere tahsis edilen günlük un miktarı* aşağıdaki şekilde tesbit edilmiş olduğuna göre, bu miktarlardan her gün dağıtılan ekmek adedi hesap edilebilir :

	<i>Kile un</i>
Fâtih imâreti (İstanbul)	30
Bayezid II. imâreti (Edirne)	20
Murad II. imâreti (Edirne)	12
Bayezid I. imâreti (Edirne)	6
Süleyman Paşa Zâviyesi (Bolayır)	4,5
Eyüb Türbesi (İstanbul)	2,5

D) *Et hesapları :*

İmâret mutfağında hazırlanan yemekler arasında etin de mühim bir yer işgal ettiği ve *günlük et tahsisatının miktarıyla, tevzi esnasında bölündüğü parçaların adedi ve ağırlığı* gibi bilgilerin, imârette dağıtılan yemeklerin evsafı ve tevzilerden faydalananların adedi hakkında bilgi edinmemize yardım edecek mahiyettedir.

Vakfiyeye nazaran, Fâtih'in İstanbuldaki imâretinde istisnasız her gün 240 okka semiz koyun eti sarf edilmesi icabeder. Bizim neşrettiğimiz Yıllık Muhasebe Cedvellerine göre ise, bu miktarın o devirde 300 okkaya yükseltilmiş olduğu²⁹ anlaşılmaktadır.

[29]) Yukarıda 7 numaralı notun bulunduğu yerde izah ettiğimiz gibi, Bayezid II., vâkıfın neslinden saltanat mevkiini işgal eden bir padişah olduğu için Fâtih'in vakfiyesinde vaktiyle koymuş olduğu şartlara göre, bu vakıfların hakiki mütevellisi (mütevelli-i evvel'i) adedilerek, *mahsulün öşrünün yarısı* (nisf-ı 'öşr-i mahsul) nın «tevliyet hakkı» olarak her sene hususî hazinesine alınması lâzım gelirken, kendi hakkından vazgeçerek bu hissenin de imâretin mutfağında sarfedilmesini emretmiştir.

İmâretin kuruluşundan kısa bir müddet sonra, günlük et tahsisatının vakfiyede tesbit edilmiş olan 240 okkadan 895 tarihli Muhasebe Bilânçosundaki 300 e çıkarılmış olmasını bu suretle izah etmek mümkün olmaktadır. Fakat, bu tezyid de kâfi gelmemiş olacaktır ki, 952 (1545) tarihinde tanzim edilmiş olan Tevzinâme'de bu imâretin günlük et tahsisatının 320 okkaya çıkarılmış olduğu görülmektedir. Bu artışların günlük ekmek tahsisatıyla, pirinç çorbası ve buğday aşısı gibi esas yemeklerden ziyade et gibi gıda maddelerinde bu nisbetlerde bâriz ve devamlı bir şekil alması da ayrıca dikkati çekmektedir.

«Tevzinâme» de ise, imâretin günlük et tahsisatının mikdarı daha fazla arttırılmış bir şekilde 320 okka olarak kaydedilmiştir : «Her gün sabah ve akşam tâ'amları için 320 vakıyye koyun eti alına ve Ramazan gicelerinden gayrı günlerde nısfı sabah ve nısfı ahşam bişe, ammâ Ramazanda cümlesi ahşam bişe» (s. 5).

Yine «Tevzinâme» ye göre, imâretin günlük tahsisatı olan 320 okka et, sabah ve akşam payları olarak 160 şar okkalık iki kısma bölündükten sonra, etin her okkası 80 er dirhemlik beşer parçaya bölünerek her öğünde 800 parça et hâsıl olacaktır. (Bu parçalar pişikten sonra tahminen ellişer dirhem kalmaktadır) ³⁰.

Aşağıda tevziden faydalananların listesi tetkik edilirken daha iyi görüleceği veçhile, bu et parçalarından her biri tevziden her zaman faydalananlara her iki öyünde birer *tam parça* halinde verilmemektedir. Bu bakımdan her öğünde 800 parça etin 800 porsiyon yemek mânasına gelmediği gibi, et parçalarının adedinden mutfaktan faydalananların adedini kat'î bir şekilde istidlâl etmek de mümkün bulunmamaktadır.

Gerçekden, Tevzinâme'ye göre, Fatih imâretinde 600 nefer *softa*-nın önüne *iki kişiye bir tas çorba ve her tasa bir pâre yahni* konduğuna; kendilerine her defasında dörder kişilik 40 sofrâ hâlinde yemek çıkan (bu suretle adetleri 160 ı bulan) *misafirlerin* dört kişilik sofralarındaki pilâvların yanında da *iki pâre yahni bulunduğuna* göre her öğünde sarfı icabeden 160 okka etin her okkasının beş parçaya bölünmesiyle hâsıl olan 800 parça etin hiç olmazsa 380 parçasıyla bu parçaların iki misli, yâni 760 kişinin yemek yediği meydana çıkmaktadır. Geriye kalan 420 parça etden ise, bizim tesbit edebildiğimize 220 parçasının kat'î olarak, 140 kadarının ise muhtemelen, birer hisse halinde (bütün olarak) imâretin itibarlı idare kadrolarına ve medreselerin yüksek kısımları talebelerine tevzi edildiği ve geriye kalanların da, adedi malûmumuz olmıyan fakirlere daha ufak parçalar halinde dağıtıldığı tahmin edilebilir.

Bu vaziyete göre, 800 parça etin en aşağı 1 250 - 1 500 kadar sahibi meydana çıkmaktadır. Bu rakam ise, bizim ekmek tezviatın-

[30] Bayezid II. nin Edirnedeki imâretine âit vakfiyeye göre, bu imâret için her gün semiz erkek koyun etinden 165 okka et satın alınacak ve bu etlerin 150 okkası, 75 erlik iki parti halinde sabah ve akşam yemeklerinde, pişirilecek, geriye kalan 15 okka et ise, misafirhaneye gelen yolculara tahsis edilmiş bulunacaktır.

Süleymâniye vakıfnâmesine göre : «her gün üçyüz yirmi vakıyye koyun eti pişe ve vakıyye çiğ iken beş kit'a kılma». (s. 155).

da bulduğumuz asgarî 1 650 rakamından oldukça aşağıdadır. Bununla beraber, fakirlere dağıtılacak et parçalarını, daha da küçülterek Fâtih imâretinden faydalananların, tevzie tâbi et parçaları hesabına göre de, her öğündeki adedini 1500 hattâ 1600 e çıkarmak mümkündür.

E) *Misafirhanede verilen yemekler :*

Fâtih imâretinin mutfağından faydalananların takribî listelerinin nasıl tertip edilebileceğinin tetkikine geçmeden evvel, imâretin misafirhânesine (tâbhaneye) inen yolculara verilen yemeklerden de bir lâhza bahsetmek faydalı olacaktır.

Vakıfnâmeye göre, fakir veya zengin herkesin güler yüzle karşılanıp itibar göreceği ve seyahatin meşakkatleri altında takatdan düşüp yorulmuş olan yolcuların *üç gün müddetle* dinlenip kuvvet kazanabilmeleri için imâretin tâbhanesinde her türlü istirahatleri esbabının temin edileceği, hayvanlarına da yer ve yem verileceği kayıtlı bulunan misafirlerin nefis yemeklerle îfaz ve ikram edilecekleri muhakkaktır :

Bir defa her yolcunun gelir gelmez 50 dirhemlik süzme-bal ve 100 dirhemlik bir fodla ikramıyla açlığının giderilmesine çalışılması, «riâyeti mühim» addedilen misafirlere ayrıca sofraya başına ikişer akçelik birer tabak «paça» ismarlanması; her sene 50 okka kabağın, buçuk kantar bal, bir mikdar darçın ve karanfil ile kaynatılmasıyla imâl edilecek reçel ile yapılan ikram; her sene imâret için satın alınacak 80 desti üzüm turşusu, 3 000 dane patlıcan turşusu ve 6 kantar soğan turşusundan (dânişmend ve softalar gibi) misafirlere de verilmesi (s. 4, 6) dikkati çekmektedir³¹.

[31] Bayezid II.'nin Edirne'deki imâretinin vakfiyesine nazaran da, misafirler, «halviyât, reçeliyât ve humûzât» ikramıyla ihtiramla tâamlanıp, ziyafetleneceklerdir. Misafirler için her sene 20 kantar süzme bal tahsis edilmiştir. «reçeliyât ve humûzat tertibi için» her sene 5.000 akçe sarf edilecektir.

Murad II. nin Edirnedeki imâretinin Muhasebe Cedvelinde, «Harc-ı me'kûlât-ı 'imâret» bölümünün 28. numarasında, reçel ve turşu hazırlamak için harc ve ustalık (üstâdiye) ücreti olarak 2.437 akçe yazılıdır.

İmâretlerin misafirleri arasında bazan pek mühim şahsiyetlere de tesadüf edilmektedir. Meselâ, Murad II. nin Ergene'deki imâretine 895-896 muhasebe yılı içinde Padişah da misafir olmuş ve bu münasebetle 84 akçe tutarında 28 koyun, 170 akçelik 70 tavuk ve bademli çörek ikram edilmiştir. Aynı imâretin misafirlere ziyafet çekmek için yapılan masrafları arasında, üzüm turşusu, peynir, yoğurt, tavuk, safran, kara biber ve meyve vardır.

Vakfiyeye göre de, misafirlere mahsus sofraların bu suretle bazan hakikaten «şahâne» bir ziyafet şeklini alması mümkündür. İmâretin şeyhi, bilhassa bazı itibarlı misafirlerin şerefiyle mütenasip nâdide yemek listelerini tertip etmek ve bu hususta icabeden her türlü masrafları ihtiyar etmekle vazifelendirilmişlerdir.

Aynı şekilde, vakfiyede misafirlere mahsus yemekler arasında ismi geçen «zerde» ile «ekşi» hakkında bazı izahat da verilmiş bulunmaktadır. Zerdenin harcı, dört kişilik bir misafir sofrası için, 100 dirhem bal, ve 50 dirhem yağ olarak hesaplanmaktadır. «Ekşi» denilen yemek hazırlanacağı zaman da bu dört kişilik misafir sofralarından her birinin malzemesi şu şekilde hesaplanmaktadır : Her sofraya 25 dirhem (?) piring, 200 dirhem kara üzüm, 25 dirhem incir ve 25 dirhem siyah erik (s. 4).

Fakat, misafirlerin normal yemeği dörder kişilik sofralarda sunulan pilâv ve et'tir. Bu sofraların âzamî sayısı dörder kişilik 40 sofraya (40×4=160 kişi) olabilmektedir. Kırk sofranın dâne pirincinin (pilâvının) harcına ise, 2 kile piring ve 6 okka yağ hesaplanmaktadır. Her sofrada yukarıda bahis mevzuu edilen 80 dirhemlik et parçalarından 2 parça yahni ve herkesin önünde de 100 er dirhemlik birer fodla vardır (s. 4) ³².

[32] «Geldüğü sa'at elli dirhem 'asel ve yüz dirhem bir fodula virile ve her günde misafirine nihâyet kırk sofraya ta'am kona, ziyâde konmaya ve her sofraya dört kimesne önüne kona ve her sofraya bir tabak dâne piring kona ve kırk sofraya dâne pirincin harcına iki kile piring ve altı vakıyye yağ virile ve gayrı levâzım kifâyet mîkdarı görüle ve her sofraya iki pâre yahni kona ve dörder fodula virile lâzım oldukça adamına göre zerde dahî bişüreler ve her sofraya yüz dirhem piring ve yüz dirhem 'asel ve elli dirhem yağ virile..» (s. 4).

İmâret şeyhi'nin vazifeleri arasında misafirleri karşılama tarzı şu şekilde izah ve tasvir edilmektedir: «Emânet ve diyânet ile ma'ruf bir şeyh tâyin edeler ki kat'-ı râh-ı beyâbân idüib berk-i hazân gibi rûy-ı zerd ve hezârân derd ile ser-menzil-i istirahatê irişen misafirini vech-i subh ile istikbâl.. önlerine düşüb ta'zîm ve iclâl ile ol cennet-misâl dâr-ı na'im ve makam-ı kerime kondurub ikram..»

Süleymâniye Vakfiyesinde misafirlere çıkarılan sofralar hakkında şu izahat mevcuttur :

«Ver her gün beş adama bir sofraya hesabınca kırk sofralık dâne pişüp her sofraya üçyüz dirhem piring ve sekizer sofraya birer dirhem fülful ve bir kile pirince dört vakıyye yağ hesabınca yağ konula. Ve ta'am-ı zerde için her sofraya yüzelli dirhem piring ve yüz elli dirhem 'asel ve sekiz sofraya bir dirhem zâ'feran ve her kile pirince iki vakıyye hesabınca yağ sarf oluna». (s. 157).

Misafirlerin de diğerleri gibi, sabah ve akşam 2 öğün doyurulduğu tahmin edilebilir.

Misafirhâne (tâbhane) lerin döşeme ve eşyalarına dair elde mevcut bazı mahdut malûmat ta misafirlere gösterilen itibar ve iyi kabulün derecesi hakkında bir fikir vermektedir :

Bayezid II. Edirnedeki imâreti vakfiyesine nazaran, bu imâretin yatakhânesinde (ferraşhânesinde) misafirler için hazırlanmış, 15 halı, 3 zili, bir yüzü çuka ve bir yüzü sahtiyân (onu büyük ve 20 si küçük) 30 döşek ve 30 kıt'a sahtiyân yastık vardır. Geceleri aydınlanmak üzere tâbhane «câmi» çerağı cinsinden sekiz kıt'a çerağ ve kandil» yanmaktadır (s. 37). Mahdut adetteki sahtiyân yataklarının itibarlı misafirlere tahsis edilecekleri, diğerlerinin kendi yatak veya kilimlerini yere serip yatabilecekleri de tahmin edilebilir³³.

Tevzi listelerinde yerleri olmamakla beraber, *imâret mutfağında pişen yemeklerden Dârüşşifalarda yatan hastalara da verilmiş olması icabeder*. Çünkü, dârüşşifalar için çeşitli ilâçlarla bal ve şekerden başka zahire masrafları kaydedilmediği gibi bu tesislerin kadrolarında bulunan aşçının ünvanı da «tebbah-ı edviye» (devâları pişiren) dir. Bu aşçının hastalar için hususî bazı ilâve yemekler hazırlamakta olması da mümkündür. Dârüşşifanın demir-baş eşyası arasında delileri bağlamağa mahsus zincirlerle, göz doktoru ve cerrahlar için âletler yanında hastaların şerbetlerini (ilâçlarını) ve gıdalarını pişirmeğe ve çamaşırlarını yıkamağa mahsus edevâtdan bahs edilmektedir (s. 47).

Bayezid II. vakfiyesine göre de, Edirnedeki imâretin «timarhânesinde bîmar'lar için müheyâ ve müretteb 30 kıt'a döşek ve 30

[33] İmâretlerde misafirlerin *hayvanlarına da yem ve yer* verilmektedir. Bayezid II. vakfiyesinde, misafirlerin hayvanları için «bir ahırca, her gice kapuyu kilidliye ve sabah açub içini pâk idüb gereği gibi zabt ide» denilmektedir (s. 123). Fâtih vakfiyesinde de, misafirler için hazırlanan arpayı muhafaza ve her gün hayvanların yemini dağıdan bir *arpa emîni'*nden bahsedilmektedir (s. 289).

Vakfiyelere göre, bu iki imâretde misafirlerin hayvanlarına verilebilecek arpa miktarı *senede 2.000 kile'*yi bulabilmektedir. Nesrettiğimiz cedvellere göre ise, Fâtih imâretinde müteakıp iki yılda sarfedilen yulaf 1.172 (819), arpa ise 200 (840) kiledir. Bayezid II. nin imâretinde sarf edilen senelik arpa da, 1.641 kiledir. Aynı şekilde, Murad II.'nin Edirne'deki imâretinde 923,5 kile arpa; Ergene'deki imâretinde ise 1.140 (1.377) kile arpa ile 1.063 (1.917) kile yulaf, Süleyman Paşanın Bolayır'daki imâretinde 360 (40) kile arpa ile 40 (80) kile yulaf sarf edilmiş bulunmaktadır.

kıt'a yorgan ve 64 kıt'a yasduk» vardır. Bakır kap olarak da «8 kıt'a tencere ve 2 kazgan ve 1 hereni ve iki güğüm ve 16 bakraç ve 2 sini ve irili ufaklu 6 kıt'a tas ve 15 kıt'a gülâbdan» mevcuttur. Gül-suyu vesair çiçek suları elde etmek için de kurşundan (üsriüden) mâmul üç fırın mevcuttur.

Ayasofya imâretine bağlı *Kalenderhâne* ve Edirne'deki Murad II. imâretindeki *Mevlevîhâne* gibi tesisler ise, *bilâhare büyük bir vüs'at ve ehemmiyet kazanacak olan bu nevi vakıfların ilk ve mütevazî örneklerini teşkil etmektedir.* Meselâ İstanbuldaki *Kalenderhâne*'de «âlâyiş-i dünyây-ı bî-bekadan» ümidini keserek örümcek gibi bir köşeye çekilip kanaati ihtiyar eden dervişlerden bahs edilmekte ve bu zâviyenin *nâzırı* olacak kimsenin «*mücavirinin*» günlük yiyecekleri ve misafirlere çekilecek ziyâfetlerin tertibi ile meşgul olması lâzımgeldiği kaydedilmektedir. Her iki imâret kadrolarında da mevlevî âyinleri veçhile *semâ'* meclisleri akd edebilmek için lüzumlu *mûsikişinaslar* mevcut bulunmaktadır.

İmâretlerin mutfaqlarından faydalananların takribî listesi :

«Tevzinâme» de verilen izahata (s. 5-6) vakfiye ve Yıllık Muhasebe Cedvellerinde mevcut bilgileri de ilâve ederek Fâtih imâretinin *günlük yemek tevziat listesi*'ni şu şekilde tanzim etmek mümkündür :

	<i>Kişi sayısı</i>
1) Dörder kişilik 40 sofraya halinde yemek yiyen misafirlerin âzami sayısı ³⁴	160
2) Yüksek dereceli tahsil müessesesi olan 8 medrese (medâris-i semân) nin «talebe-i 'ulûm» yahud «dânişmend» denilen öğrencilerine (her medresede 15 dâne bulunduğuna göre).	120

[34] «Bir kimesne zâviye-i şerifenin nâzırı olub... *mücavirin*'in et'ime-i muvazzafa ve *misafirin*'in ziyâfet-i mürettebesi ile tekayyüd... ve 4 nefer dervîşân ve mevleviyân *semâ'-zen* tâ'bir olunur yâranla hasbe'l-âde 'akd-i meclis-i *semâ'* ideler.. külle yevmin ta'âm-ı fukaray-ı *mücavirine* 40 akçe sarf oluna ve misafirin ve vâridin ta'âmına külle yevmin 15 akçe...» (s. 328).

3) Yüksek dereceli 8 medresenin birer «mu'id» ine (her birine ikişer dânişmend hissesi) ³⁵ (16 hisse)	8
4) Yüksek dereceli Sekiz Medrese ile bu medreselerin ihzari kısımları olan <i>Tetimme</i> ³⁵ medreselerinin bevvâb ve noktacılarına (Mubassırlarına)	32
5) Kalenderhâne ³⁴ , Efdâl-zâde, Gûrâni medreseleriyle Emir-Buharî, Hamza-Dede, Hasan Dede ve Baba-Pars zâviyelerine cem'an (33 dânişmend aş)	33
6) İmâret şeyhine, vekil-harca ve kâtibine ve Evkaf kâtibine (ikişer dânişmend aş) ³⁶	(8) 4
7) Sulehâdan 10 kişiye birer dânişmend aş	10
8) <i>Balâhane</i> 'de ikamet eden birer ehl-i 'ilm'e	2
9) Tabib şâkirdlerine	2
10) <i>Tetimme</i> medreselerinde okuyan ve sûhte (softa) denilen ihzari kısım öğrencilerine (iki kişiye bir tas çorba, her tasa bir pâre yahni ve her softa'ya yüz dirhemlik bir fodla olmak üzere) ³⁷	(300) 600
11) Emirlerden 8 nefer kimesneye (iki kişiye bir tas çorba) ³⁷	(4) 8
12) Câmî'in imam, müezzin, muvakkit, çerakçı, ilâh. gibi hizmetlilerine (birer tas)	32
13) Yeniçeri nöbetçilerine	6
14) Mutfak, kilar, furun ve misafirhânedeki çalışanlara birer aş	40
15) Dârüşşifa'da çalışan doktor, cerrah, şerbetçi ve hademelere birer aş	29
16) Tâmirci, su yolcu.. gibi vakfın diğer memurlarına birer aş	10
17) Mekteb hocasına ve yardımcılara	4
18) Türbedârlara	3

1.117

[35] « Ve dahi evvelâ misafirîn ziyâfet oluna ve andan sonra.. Medâris-i. Semân'da olan talebe-i 'ilimden her birine ve medâris-i mezkûre ve Tetimme-leri bevvâblarına ve noktacısına her nöbetde bir pâre yahni ve bir pâre *ikiyüz dirhem* fodula ve *nişanlı dânişmend kepçesiyle* bir kepçe aş virile ve ammâ medâris-i merkuma mu'idlerinden her birine *iki dânişmend hissesi* mîkdarı virile» (s. 4).

[36] « Ve bu mezkûratda temâm hisseli hissesi virildikten sonra 'imâret-i merkume hademesinden evkaf kâtibine ve vekil-harc kâtibine ve 'imâret şeyhine ve vekil-i harc'a ikişer aş virile » .

[37] « Ve ba'dehû 600 nefer sûhteye 300 tas çorba virile ve tas'a bir pâre

Yukarıda görüldüğü üzere, Fâtih imâreti mutfağından yemek yiyenler listesinde en aşağı 1.117 kişi olmak lâzımgelir. Bu rakam, müracaat ettiğimiz vesikalardan birinde sarih olarak kaydedilmiştir. Fakat, Tevzinâmedeki kayıtlara göre, tarafımızdan hesaplanmıştır. Resmî listenin daha da fazla olması mümkündür. Bilhassa Tevzinâme'nin sonunda: *Ve mesârif-i mezkûreden ziyâde kalan ta'âmın kifâyet eylediği miktarda fukarayâ tevzi' oluna*» şeklinde bir kayıt mevcuttur. Yalnız, bu zümreye mensup hakikî fukaraya dağıtılabilmek için tasarruf edilebilen yemeğin miktarı belli değildir.

Vakfiyeye nazaran, bu fukara arasında adamlarını gönderip imâret mutfağından yemek aldırarak hakları olan bazı dul kadınlar da vardır³⁸.

Bu listede yerleri mevcut olanların hepsinin imâretin yemeğinden müsavi hakla aynı şekilde faydalandıkları zannedilmemelidir. Evvelâ, 2-9 numaralar arasında bulunanlar her nöbette birer pâre yahni ve «nişanlı dânişmend kepçesiyle birer kepçe aş» almak suretiyle en itibarlı ve yüksek zümreyi teşkil etmektedirler. İçlerinde 3 ve 6 numaradaki olanlar gibi iki dânişmend aş alanlar da vardır.

Fâtih İmâretinde dağıtılan ekmeğin ve yemeğin büyük bir kısmının (her gün pişen 3.300 ekmekten en aşağı 2.234 ünün ve her öğünde dağıtılan 800 parça etin de tahminen 740 parçasının) adedi 957 yi bulan vazifeli memur ve hizmetlilerle, talebeye ve 160 kadar misafire verildiği, bu sebeple *imâret mutfağının daha fazla memur ve talebeye aş tevzi ettiği*, bu arada *İstanbul'un fakir ve muhtaç halkına* dağıtılmak üzere geriye fazla bir şey kalmadığı söylenebilir.

Bununla beraber, geriye kalan 1.066 adet yüz dirhemlik ekmeğin ile her öğünde artan 60 parça etten ayrılacak ufak parçaların, diğer çorba ve pilâv fazlalarıyla birlikte, oldukça kalabalık bir fakir-

yahni kona ve her sùhteye *yüz dirhem bir fodula* virile ve veç-i merkum üzerine 4 tas aş dahî *emirlerden* 8 nefer kimesneye virile ve şu şart ile ki 'imâret-i mezkûre içinde *iftar* ideler.»

[38] «Vakf-ı şerifleri hâsılından külle senetin *ezvâcdan hâliye olan salihât-ı mü'minât için* ve 'imâret-i 'âmirelerine eşrafdan nüzûl iden misafirân ziyâfeti için 15.000 akçe ta'yin buyurdılar. Tâki za'ifler ki kuut-ı yevmiden 'âciz ve ırz u hayâ bürûz ve zuhûra hâzırdir. Hizmetkârlarını gönderüb 'imâret-i 'âmirelerinden ref'i zarûret ve safay-ı hâtırla du'âyı devâm-ı devletlerine müdâvemet eyleseler.. » (s. 299)

ler zümresini günde bir veya iki def'a doyurması da mümkün görülmektedir. Vaziyetin diğer imâretlerde daha müsait olması da mümkündür :

Bayezid II. Edirne'deki imâretine dâir olup, bu imârete âit Yıllık Muhasebe Bilânçosunun sonuna ekliyerek neşredeceğimiz bir «Aş defteri» hülâsasına göre, bu imâretin mutfağında hazırlanan ekmeğe ve yemekten, *memur ve hizmetlilerle medrese talebelerine tahsis edilmiş olan muayyen hisselerden artan* ve bu sebeple, misafirlerle şehrin muhtaç kişilerine daha geniş ölçüde ve müessir bir şekilde dağıtılması mümkün görülen miktar bir hayli yüksek görülmektedir.

Bahis mevzuu «Aş Defteri»ne nazaran, Edirne'deki Bayezid II. imâreti mutfağında muayyen hisselerle hak sahibi olan memur ve hizmetlilerin listesi şu şekli almaktadır :

	<u>Şahıs adedi</u>
1) İmâretin nâzır, şeyh ve kâtibi (ikişer hisse)	3
2) İmam ve müezzin gibi câmide vazifeli olanlar	13
3) Medresedeki 18 talebe ile kütüphâneci ve diğer hizmetlilere	21
4) İmâretin aşçı, vekil-i harc, piriñç ayıklayan, kâse yıkanan gibi hizmetlileri	32
5) Tabib, cerrah, aşçı ve kâtib. gibi Dârüffişadaki hizmetlilere	21
6) Tevzi'den hususî bir emirle faydalanan 5 kişi (yalnız birisine iki hisse)	5

95

Listede mevcut 95 kişiden ilk üçü ile, tevzi'den hususî bir emirle faydalanan 5 kişiden biri et ve aş tevzi'inde *çifte hisse* sahibi olduklarından 95 kişilik listemizdeki hisse adedi 99'a yükselmektedir. Bu suretle, imâret mutfağında pişen yemeklerden her öğünde 99 kepçe aş ile 99 parça et (bir günde 198 kepçe aş ve 198 parça et) yukarıdaki listede kayıtlı memur ve hizmetlilere dağıtılmaktadır.

Ekmeğe tevziâtına gelince; listede birinci numarada kayıtlı nâzır, şeyh ve kâtibin her öğünde 3 er ekmeği (günde 6 şar ekmeği), hususî bir emirle tevzi'den faydalanmakta olan beş kişiden çifte

hisse sahibi olan bir kişinin ise her öğünde 4 olmak üzere 8 ekmek hakkı vardır. Geriye kalan 91 kişinin ise, günlük tahsisâtı 4 er ekmekten ibarettir ki, bu hesaba göre, imâretin memur ve hizmetlileri için her gün tevzi edilen ekmeğin miktarının 390 olması lâzımgelir.

Yine tetkik mevzuumuz «Aş Defteri»ndeki kayıtlara göre, sene içinde ekmek tevziâtında bir arttırma yapılmış ve o zamana kadar her öğünde 2 ekmek alan 91 kişiye, nâzır, şeyh ve kâtip için olduğu gibi, 3 er ekmek verilmeğe başlanmıştır; 6 ncı gruptan çifte hisse sahibi olan zat da, bu zamandan faydalanarak, her öğünde 4 değil, 6 ekmek almağa başlamıştır. Bu suretle imâret memur ve hizmetlilerin günlük tahsisâtı 576 ekmeği bulmuştur.

Fakat, bu zamlardan sonra dahi, tevzi edilen ekmek miktarı, imâretde pişirilen ekmeğin ancak % 23,8 ini teşkil etmektedir. Çünkü, vakfiyeden öğrendiğimize göre, imâretde her gün, 18 okkalık Edirne kilesiyle, 20 kile (bir mud) undan ekmek yapılması lâzımgelir. Bizim neşredeceğimiz Muhasebe Bilânçosunda da bu husus teyid edilmektedir. 28 numaralı notun bulunduğu yerde hesapladığımız gibi, Bayezid II. nin Edirne'deki imâretinde her gün her biri 100 dirhemlik 1.946 ekmeğin pişirilmiş olması lâzımgelir. Nitekim, bu imâretin Yıllık Muhasebe Bilânçosuna ek olarak neşrettiğimiz, «Aş defteri»nde bir kenara konmuş olan bir kayda göre, bu imâretde her gün 1 mud (20 kile) un ile 2.000 ekmek pişirilmektedir. Bu 2.000 ekmekten yukarıdaki liste mucibince, sene içinde yapılmış zamlar da hesaba katılmak şartıyla, yalnız 576 tanesinin sahibi malûmdur. Geri kalan 1.424 ekmeğin misafirlerle fakirlere âit olması lâzımgelir.

Listemizde hisseleri belirtilmiş olan memur ve hizmetliler kadrolarına her gün tahsis edilmiş olan 198 parça et ile de, bu imârette her gün pişen 150 okka (750 parça) etin ancak % 26 sının kimlere âit olacağı gösterilmiştir. Geriye kalan parçaların kimlere dağıtılmış olacağı ayrıca tetkike şâyandır³⁹.

[39] Bu imâretin vazifeliler listesinde ve tetkik mevzuumuz «Hizmetlilerin Aş Defteri»nde sâdece 19 «tâlib-i 'ilm» den bahsedilmiş olması, hesaplarımızın noksan olmasına sebep olmuş bulunabilir.

Nitekim, Fâtih İmâretine âit hizmetliler kadrosunda da, her birinde 15 talebe (dânişmend, yahut vakfiyedeki tarifi ile «Müderriş huzûrunda fûnûn-ı şettâdan mubahasa ve muhâtabaya kabil tâlib-i 'ilim») bulunan yüksek dere-

IV. İMÂRETLERİN MEMUR KADROLARI VE MAAŞLARIN
İMÂRET BÜTÇELERİNDEKİ YERİ

Yukarıda, Fâtih imâreti mutfağından yapılan ekmek ve aş dağıtımlarından faydalananların listesi tetkik edilirken, bu listeye dâhil olanlardan büyük bir ekseriyetin imâret tesislerinin memur ve hizmetlileriyle medrese öğrencilerinden ibâret olduğu görülerek, *bu meselenin mâna ve ehemmiyeti* üzerinde durulmuştur.

Aynı meseleyi, yani imâret tesislerinin çevreleriyle ilgili sosyal yardım ve hizmetleri ne derece külfetsiz ve ucuza mal ederek temin edebildikleri meselesini, bütçelerinin tetkikiyle de derinleştirmek mümkün görülmektedir.

Gerçekten, imâretlerin seyahatleri ve dolayısıyla fikir ve mal mübâdelesini, din ve kültür birliğinin teessüsünü kolaylaştırmak, Sultanın nâm ve şanını her tarafta yayarak siyasî kudreti arttırmak; açlıktan ölmek tehdidi altında ahlâk ve cemiyet nizamı için tehlikeli hareketlere sürüklenecek olan ümitsiz kişilere bir sığınak teşkil ederek, büyük şehirlerin sosyal münasebetler nizamında yatıştırıcı bir rol oynamak ve nihâyet, insanlara şefkat ve yoksullara yardım.. gibi insanî ve dinî vecibeleri sistemli ve müessir bir şekilde yerine getirmek.. gibi gâyeleri vardır. Fakat, bu aslî gâye ve vazifeleri zamanla unutulurak, «vazifeli» yahut «berat sahibi» ünvanıyla bir sürü parazit tarafından sömürüldükleri vakit, imâretlerin çevrelerine faydası dokunamayacak derecede soysuzlaşan ve ancak *kendi kendileri için yaşayan* garip bir varlık hâline düşükleri de çok defa görülmüştür.

celi 8 medrese kayıtlı bulunduğu halde, «Tevzi'nâme» de bunlardan başka ihzarî «Tetimme» Medreselerinin 600 *softa*'sının imâret mutfağından faydalandığı anlaşılmıştır.

Nitekim, Bayezid II. İmâretinin vakfiyesinde de muhtelif vesilelerle *mu'îd* (müzakereci) den ayrı olarak «ehl-i müsta'id tâlib-i ilimler», «ilmiyle 'amel ider *âlimler*» zümresinin yanında softalardan (sühtevât'dan) da bahs edilmektedir (s. 91-97). Meselâ, Medrese kapıcılarının vazifeleri anlatılırken «Medresede sâkin olanlara aş virildikde... mu'îd ve müste'id ve âmme-i müstefid *sühtevât* ahvâlini temâm» bilmeleri lüzûmu kaydedilmektedir. Buna göre, Bayezid II. nin imâretinin yemek tevzi listesine «Âmme-i fukara» arasında, muhtemel olarak, adetleri oldukça yüksek bir *softalar* zümresini de ilâve etmek lâzımgelcektir.

Bu sebeple, tesis tarihlerine oldukça yakın bir devrede ve İmparatorluğun kendisine mahsus nizamı en fazla yaratmış görüldüğü sosyal ve ekonomik bir yükseliş safhasında, İstanbul ve Edirne gibi iki mühim merkezde, Osmanlı devrinin tipik bazı imâretlerinin bu bakımdan nasıl işlediğini, bu imâretlerden kimlerin ne şekilde faydalandığını ve bu müesseselerin aslı vazife ve gâyelerine uygun sayılabilecek şekilde sarf edilmek üzere bütçelerinden ayırdıkları paranın diğer masraflara nazaran nisbetini tesbit etmekte bil-âhire vuku' bulacak inkişafın seyrini tâkip bakımından) fayda olacaktır.

Bu maksatla tertip edilmiş olan «9» numaralı tablo, Yıllık Muhasebe Bilânçolarını neşredeceğimiz 7 imâretle 4 câmi'den ibâret iki ayrı vakıf grubundan her birinin, ayrı ayrı ve bir arada olarak yıllık masraf yekûnlarıyla, bu yekûnlar içinde memur ve hizmetli maaşlarına tahsis edilmiş olan paraların (mutfak, ilâç, tamir masrafı.. ilâh olarak harcananlarla karşılıklı olarak) miktar ve yüzde nisbetlerini göstermektedir.

Memur maaşlarının bütçelerin senelik sarfiyat fashındaki vasatî yüzde nisbeti, bu tablonun imâretler grubunda 52,5 olduğu halde, câmi'ler kısmında bu nisbet % 90 ı bulmaktadır. Vazifeleri sâdece müslümanlara namaz ve ibâdet saatlerine mahsus dinî servisler temin etmekten ibâret olan ve kandil yağı, hasır, süpürge.. ile tâmir bedellerinden başka masrafı bulunmayan câmiler için bu hâlin tabîî sayılması lâzımgelir. İmâretlerde ise, ekmek ve aş tevziâtı, dârüüşşifaların ilâç, misafirhâne (tâbhane) ve kârbansarayların üçer gün müddetle temin ettikleri otel hizmetleri ve iâşe işleri türlü zahire ve malzemenin satın alınması için büyük masraflar ihtiyarını icab ettirmektedir.

Bu sebeplerle, imâretlerin diğer tesislerinden ziyade câmi'lerde memur maaşlarının yıllık masraflar içindeki yüzde nisbetleri yüksek olmaktadır. Câmi kadrolarından maaş alan «vazifeli» lerden hepsinin bu müesseselerin temin ettiği dinî servislerin ifası için zarurî oldukları da söylenemez:

Fâtih ve Ayasofya câmi'leri gibi şöhretli ma'bedleri, islâm dünyasının hegemonyasını ellerine almaya namzet Halife-Sultanların pâyitahtına lâyük bir şekilde, göz kamaştırıcı birer dinî vecd ve heyecan merkezi haline sokmak için elden gelen her türlü malî fedakârlıkların esirgenmediği görülmektedir. Meselâ, Fatih camii'i

kadrosunda bir hatib, 2 imam, 12 müezzîn, 6 kayyum, 4 kandilci ile kütüphâneci, bağcıvan, helâ hademesi, kontrolcu (noktaî) ilâh. gibi zarurî personelden başka; 20 aded her biri «kelime-i tevhîdi» her gün 3.500 kerre tekrar edecek (müsebbih), 20 nefer her gün Kur'andan bir cüz' okuyan (cüzhan) hafız, 6 *salâ* veren (musallı) ve 10 devirhan hâfız, 2 buhurcu, 10 *salâvatçı* (her biri her gün 1000 def'a *allâhümme salli 'alâ..* deyen) ve bir mu'arrif (du'acı) mevcuttur (Vakfiye, s. 246). Aynı şekilde mezarının başında gece ve gündüz fasılasız olarak kur'an okunmasını temin için, Fâtih'in Türbesinde (üç ayrı ekip halinde çalışan) 36 ve zevcesinin Türbesinde 30 hâfız vazifelidir.

Bayezid II. nin Edirne'deki imâretine âit câmi'in kadrosunda da, 1 hatib, 2 imam, 4 müezzinden başka; 30 hâfız, 10 *devir'hân*, 5 *en'âm* okuyucu, 1 *hoşhân* (Peygamberin methiyelerini okuyan) ile birlikte her gün her biri sabah nazamlarından sonra 10.000 kerre *lâ ilâhe illâllah* diyecek 7 nefer «mühellil» ve yine her biri aynı şekilde 10.000 def'a *allahümme salli 'alâ* diyecek 7 *salâvatçı* mevcuttur (Bk. Vakfiye, s. 69). Süleymâniye camiinde de imam, hatip, kayyûm, kandilci ve süpürücü... ilh. gibi zarurî hizmetlerin sahiplerinden başka, 24 müezzîn, 10 «devirhân», 30 ar kişilik dört gurup halinde devamlı olarak çalışan 120 «cüzhân», 41 En'âmçı, 20 «mühellil», 10 salavâtçı ve 6 «musallî» mevcuttur. Padişahın türbesinde (Kur'andan «cüz» okumakla vazifeli) 90 «cüzhân» ve 40 hâfız, Hürrem Sultan'ın türbesinde de aynı işlerle görevli 90 kişilik bir «cüzhân» kadrosu vardı (Vakfiye, s. 107, 165).

* * *

«10» numaralı tabloda imâretlerin muhtelif tesislerinden *her birinde mevcut «vazifeliler» in adedi ile bu vazifelilere verilen maaşların tutarı* kaydedilmiştir :

Bu tabloya nazaran, meselâ, Fâtih İmâreti kadrosundan maaş alan vazifelilerin sayısı 496 yı bulmaktadır ve bu 496 kişinin 95 i câmi'de vazifelidir. Geriye kalanlardan ancak 36 sı imâretde, 30 u dârüüşşifa'da vazifelidirler ki, ekmekçi, aşçı, doktor, ilâç hazırlıyan, bulaşuk ve çamaşır yıkıyan, kapucu... ilâh. gibi imâretin türlü sosyal yardım hizmetlerini bil-fiil temin eden bu kadroları son derecede lüzumlu saymak icab eder. Aynı hükmü, adedleri 186 yı bulan yüksek dereceli 8 medresenin mensupları için de vermek mümkündür.

TABLO No. 9

894 — 895 muhasebe yılı içinde 'imâretlerin yaptıkları masrafların dağılımı.

Tesisin adı	Masrafların		%	Mübaya'alar ve diğer masraflar	
	umumî yekûnu	Memur maaşları		%	%
Fâtih 'imâreti	1.483.931	869.260	58,6	614.671	41,4
Eyyub Türbesi	104.702	63.189	60,4	41.513	39,6
Bayezid I. 'imâreti (Edirne)	182.619	87.147 ¹	47,7	95.472	52,3
Bayezid II. 'imâreti (Edirne)	657.971	244.698	37,2	413.273	62,8
Murad II. 'imâreti (Edirne)	325.720	175.331	53,8	150.389	46,2
Murad II. 'imâreti (Ergene)	85.733	43.905	51,2	41.828	48,8
Süleyman Paşa Zâviyesi Bolayır (s. 892)	130.397	75.873	58,2	54.524	41,8
<i>Yekûn</i>	<i>2.971.073</i>	<i>1.559.403</i>	<i>52,5</i>	<i>1.411.670</i>	<i>47,5</i>
Ayasofya Câmî'i	526.666.	464.719	88	61.947	12
Murad II. câmî'i (Edirne)	260.307	238.105	91,5	22.202	8,5
Murad II. Dârülhadisi (Edirne)	155.831 ²	139.663	89,6	16.168	10,4
Eski Câmî' (Edirne)	78.829	76.065	96,5	2.764	3,5
<i>Câmî'lerin masraf yekûnu</i>	<i>1.021.633</i>	<i>918.552</i>	<i>90</i>	<i>103.081</i>	<i>10</i>
<i>İmâret ve Câmîlerin umumî masraf yekûnu..</i>	<i>3.992.706</i>	<i>2.477.955</i>	<i>62,6</i>	<i>1.514.751</i>	<i>37,4</i>

1) 16.487 akçe tutarında olan «Hakk-ı tevliyyet», aslında mübaya'alar (İhracât) faslında kaydedilmiştir. Bir maaş mâhiyetinde olduğu için tarafımızdan maaşlar (vezâif) faslına aktarılmıştır.

2) Bu rakam iki yılın vasatîsi alınarak bulunmuştur.

TABLO No. 10

Memur ve hizmetlilere ödenen maaşların dağılımı.

	Yekûn		Câmi- kiler	Hizmetli adedi	İmâret- dekilere	Hizmetli adedi	Dârü'ssifa- dakilere	Hizmetli adedi	Medrese- dekilere	Hizmetli adedi	Zevâid- horlara	Hizmetli adedi	Muhtefif	Hizmetli adedi
	Maaşların yılılık tutarı	Hizmetli adedi												
Fâtih İmâreti	869.260	496	147.720	95	52.560	36	60.251	30	303.250	168	202.291	60	103.188	107 ¹
Eyüb Türbesi	63.189	33	7.380	10	38.500	19	—	—	17.309	4	—	—	—	—
Bayezid I. İmâreti (Edirne)	87.147	82	19.800 ²	36	55.367 ³	38	—	—	—	—	11.980	8	—	—
Bayezid II. İmâreti (Edirne)	244.698	176	79.440	80	84.588	49	45.220	23	35.450	24	—	—	—	—
Murad II. İmâreti (Edirne)	175.331	129	—	—	103.832	73 ⁵	—	—	—	—	63.219	48	8.280 ⁵	8
Murad II. İmâreti (Ergene)	43.905	42	—	—	31.500	34	—	—	—	—	12.405	8	—	—
Süleyman Paşa Zâvi- yesi Bolayır (s. 892)	87.071	68	—	—	64.342 ⁷	49	—	—	—	—	22.729	19	—	—
<i>Yekûn</i> ...	1.570.601	1.026	254.340	221	430.689	298	105.471	53	356.009	196	312.624	143	111.468	115
Ayasofya Câmi'i ...	464.719	457	164.496 ⁸	130	—	—	—	—	—	—	209.627	100	90.596	227 ⁹
Murad II. Câmi'i (Edirne) (s. 895-896)	238.105	158	84.600	82	—	—	—	—	74.880 ¹⁰	48	72.325	22	6.300 ¹¹	6

Murad II. dârülhadisi (Edirne) (s. 894-895)	139.663	113	90.973 ¹²	89	—	—	—	—	—	—	48.690	24	—	—
Eski Câmi' (Edirne) (s. 894-895)	76.068	67	59.268	59	—	—	—	—	—	—	16.800	8	—	—
<i>Yekûn</i> ...	918.555	795	399.337	360	—	—	—	—	74.880	48	347.442	154	96.896	233
<i>Umumî Yekûn</i> ...	2.489.156	1.821	653.677	581	430.689	298	105.471	53	430.889	244	660.066	297	208.364	348

- 1) İçlerinden 37 si Fâtih'in Türbesinde, 32 si Fâtih'in zevcesinin Türbesinde du'â ile meşgul olanlar olup geriye kalanların 17 si mi'mar ve tamirci ve 21 i de câbidir.
- 2) Edirne'deki «Câmi-i Köhne» ve «Çelebi» câmi'leriyle Dimetoka ve Malkara'daki câmi'e âittir.
- 3) 16.487 akçesi hakk-ı tevliyettir.
- 4) Bu imâret yeni açılmış olduğu için vakfiye dışı gelir fazlasından faydalanmak üzere emirle tâyinler henüz yapılmamıştır.
- 5) 59 nefer ve 87.096 akçesi 'imâretteki memur ve hizmetlilere, 15 nefer ve 16.736 akçesi vakıf câbilerine âittir.
- 6) Bu rakam câmi'e değil, Mevlevihâneye âittir.
- 7) Zâviyede. Bu rakamın içinden 11.198 akçesi «Mütevellinin hakkı» olarak kayıtlı bulunduğu «İhracât» fâslından buraya nakle-dilmişdir.
- 8) Bu rakamın 75.244 akçesi ve 53 hizmetlisi, Ayasofya Vakfı idaresine tâbi' bulunan Galata, Yedikule, Güngörmez, Kârvansaray-daki Şadırvan üstü, Rumeli ve Anadolu Hisarı ve Silivri câmi'leriyle debbağlar, «'Imâret-i Köhne» mescidlerine ve Kalender-hâne Medresesine âittir.
- 9) Cemâ'at-i Müteferrika içinde (vakfiyeye göre) günde yarım akçe yevmiyesi olan 200 yetim ile 13 câbi, 2 mu'temed ve 4 bezzâ-zistan bekçisi mevcuttur.
- 10) Bu paranın yarısı Eski ve yarısı Yeni medreseye âittir.
- 11) İlk mektebe (mektephâne'ye) âittir.
- 12) Bu rakam Dârülhadîsteki vazifelilere âittir ve içlerinde 40 yetimin aylıkları da vardır.

Buna mukabil, yine Fatih İmâreti vazifelileri kadrolarında *zevâidhor'lar* (vakfın gelir fazlasını yiyenler) nâmı altında kayıtlı 60 kişi mevcuttur ki, *vakfın aslî kuruluş teşkilâtında yeri olmıyan bu kadro-dışı vazifelilerin listelerini*, imâret mâliye ve idarelerinin zamanla nasıl soysuzlaştıklarını anlamağa yarayacak enteresan misâller bulmak maksadiyle tetkik etmek mümkündür. Ayasofya câmi'i vakfı kadrosunda ise bu gibilerin adedi 100 ü bulmuştur.

Bu iki vakfın tesis târihlerinden ancak 20 sene kadar az bir zaman geçmiş olmasına rağmen, kadrolarının *zevâidhor'larla* bu derecede doldurulmuş olması dikkati bilhassa çekmektedir. Zaman geçtikçe imâretlere bu yoldan kapılananların adedinin daha fazla artacağı ise şüphesizdir. Nitekim, Bayezid II. nin Edirne'deki imâreti, henüz yeni açılmış olduğu için, kadrolarında bu gibi zevaidhor'lar mevcut değildir. Halbuki II. Murad'ın Edirne'deki imâretinde 48, Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki zâviyesinin kadrosunda 19 kadar (aslî teşkilâtın dışında) ilâve maaş ve memuriyetler teşekkül etmiştir ki, sayıların az olmasına rağmen, bu gibi küçük imâretlerde *memur ve hizmetli maaşlarının dörtde ve hattâ üçte birini sömürmeleri dolayısıyla, bu tesislerin hayatıyet ve fa'aliyetleri için tehlikeli bir hal arz etmektedirler.*

Bu suretle, aslında imâretin kuruluş maksatlarına uygun bir şekilde daha-fazla yolcuyu misafir etmek, daha-çok adette yoksulu doyurmak ve hastayı tedavi etmek için sarf edilmesi lâzımgelen *gelir fazlalarını* sömürmek üzere, hususî müsaade ve emirlerle, vakıfların tesis senedlerinde (vakfiyelerde) mevcut olmıyan *lüzumsuz kadro ve teşkilât ihdasının zamanla vüs'at ve ehemmiyet kazanarak vakıfları malî ve idarî bakımdan müşkül bir duruma sokacağı*, daha ilk zamanlarda dikkati çekmiş ve bu tehlikeyi önleyici kat'î bazı emirler de verilmiş ise de, kökleri pek derinlerde olan *bu temayülün önüne geçmek* bir türlü mümkün olamamıştır⁴⁰.

[40] Aşağıdaki hüküm sureti, bu maksatla, imâret hesapları tetkik edilirken padişah divanında hazır bulunan ve bu usulün doğuracağı neticeleri his etmiş bulunan isimleri yazılı vezirlerin reyile alınmış olan bir kararı aksettirmekte ve, gelecek yıllarda tasdika gelecek Muhasebe Cedvellerinin tetkikinde göz önünde tutulabilmek için, bu cedvellerin bulunduğu ana defterde, Ayasofya Vakfına âit cedvellerin başına kaydedilmiş bulunmaktadır :

«Rumelin'de ve Anadolu'da olan *selâtin imâretlerinin zevâd-i evkafı hu-*

«11» numaralı tablo, imâretlerin «vazifeliler» e âit maaşlardan gayri, türlü yiyecek maddesi, malzeme ve hizmet satın almak için harcadıkları paraların senelik yekûnları ile bu yekûnlar içinde mutfağın, dârüüşşifanın, tâ'mirâtın ve câmilerin masraflarının ayrı ayrı tutarları ve yüzde nisbetlerini vermektedir.

Bu rakamlara göre, aynı şekilde bir mutfak masrafı sayılması lâzımgelen ve esasen bir çoğunda bir arada verilmiş olan, «diğer masraflar» da dahil olmak üzere, imâretlerin en büyük masrafları mutfak masraflarıdır. Bu masraflar umumî yekûnun yüzde 93 üne kadar yükselmektedir.

Dârüüşşifa olan yerlerde bu müesseselerin masrafları da, imâret masraflarının % 17 sine kadar yükselmektedir.

Tâmirat masraflarına gelince; senelik masraflarının % 18 ve hattâ % 19'unu tâmirat işlerine ayırmakta olan imâretler vardır ve hattâ Murad II. nin Edirne'deki Dârülhadis'in bütün masrafları müessesenin o seneki tâmirat veyahut (yanan veya yıkılan dükkânların yeniden) inşa masraflarına âittir. Her vakıfta devamlı olarak her sene böyle yüksek bir tâmirat masrafının mevcut bulunuşu, bu devirde binaların harâb olmaktan korunması için sarfedilmekte olan devamlı ihtimam ve gayretleri göstermektedir⁴¹.

Tetkik mevzuumuz imâretler, muayyen bir devirde ve İstanbul ve Edirne gibi muayyen iki merkezde faaliyette bulunanlar olarak ancak tipik bazı örnekleri temsil etmektedir. Onların dışında aynı tarihlerde, İmparatorluğun diğer bölgelerinde, aynı şekillerde faaliyet hâlinde bulunan daha bir çok benzeri tesisler mevcut bulunduğ gibi; imâretlerin adedi, bilhassa İstanbul'da ve diğer bazı mühim merkezlerde sür'atle artmıştır.

şusunda fermân-ı kaza-ceryan şöyle vârid oldu ki :

Min-ba'd hiç bir ehad'a zikr olan zevâidden cihete tâ'yin olmaya ve bil-fi'il zevâid-hor olanlardan fevt olsa veyahut yeri mahlûl olsa anlardan dahî hiç kimesneye cihet olmaya Be-ma'rifet-i hazret-i Davud Paşa ve İbrahim Paşa ve Ali Paşa ve İskender Paşa ve Muhiddin Çelebi ve Mevlânâ Nureddin defterdarân-ı hıazâne-i 'âmire el-vâkı' fi 8 L. s. 896 Der mahrûse-i İstanbul.

«Mevlânâ Halil-zâde yazdğı *Ayasofya defteri*'nin bir sureti şimdi mütevellî olan Mubârek-zâde ki Mevlânâ Muhiddin'dir, ana virildi Fî 21 Şevval 896 (s. 68).

[41] İkinci Bayezid'in Edirne'deki imâreti vakfiyesine göre, vakfın gelirinden her sene 30.000 akçe ayrılarak binaların tâ'mirine ve zayı olan yemek takımlarının yerine konmasına sarf edilmesi lâzım gelmektedir (s. 55).

TABLO No. 11

Mübaya'alar ve diğer masraflar için harcanan
yıllık paranın dağılımı.

	Masrafların tutarı		Matbah masrafları		Diğer masraflar		Dârü'sşifanın masrafları		Tamirat masrafları		Câmi'in masrafları	
				%		%		%		%		%
Fâtih 'imâreti	614.671		461.417	75	63.432	10,3	72.000	11,7	13.663	2,2	4.159	0,8
Eyüb Türbesi	41.513		35.824	86,3	3.419	8,2	—	—	2.270	5,5	—	—
Bayezid I. imâreti (Edirne)	95.472 ¹		77.114	% 80,8	—	—	—	—	18.358 ²	19,2	—	—
Bayezid II. 'imâreti (Edirne)	413.273		306.606	74,2	18.381 ³	4,4	72.000	17,4	16.286	4	—	—
Murad II. 'imareti (Edirne)	150.389		137.291	91,3	1.347	0,9	—	—	11.751	7,8	—	—
Murad II. 'imâreti (Ergene)	41.828		34.273	% 81,9	—	—	—	—	7.555	18,1	—	—
Süleyman Paşa Zâvi- yesi (Bolayır) (s. 892)	43.326 ⁴		40.534	% 93,6	—	—	—	—	2.792	6,4	—	—
<i>Yekûn</i>	1.400.472		1.179.638	% 84,2	—	—	144.000	10,2	72.675	5,2	4.159	0,4

Ayasofya Câmî'i	61.947	—	—	—	—	—	—	56.467 ^s	91	5.480	9
Murad II. Câmî'i (Edirne)	22.202	—	—	4.431 ^a	19,9	—	—	6.031	27,2	11.740	52,9
Murad II. Dârülhadi- si (Edirne)	16.168 ^r	—	—	4.431	4,3	—	—	16.168 ^s	100	—	—
Eski Câmî' (Edirne).	2.764	—	—	—	—	—	—	283	10	2.481	90
<i>Yekûn</i>	103.081	—	—	—	—	—	—	78.949	76,7	19.701	19
<i>Umumî Yekûn</i>	1.503.553	1.184.069	% 78,7	144.000	9,6	151.624	10	23.860	1,7		

- 1) Aslında 111.959 akçe olarak kayıtlı bulunan bu rakam, hakk-ı tevliyyet olarak ta'yin edilmiş olan 16.487 akçanın tarafımızdan «El-ihracât» faslında maaşlar bölümüne nakledilmesiyle bu şekli almıştır.
- 2) Tamir 1.267 + Tecdid 17.089 = 18.358.
- 3) 8.451 akçası, yeni inşa edilen sa'athâneye sarfolunmuştur.
- 4) Aslında 54.524 akça olarak kayıtlı bulunan bu rakamın içinden Tevliyyet hakkı olan 11.198 akçasının çıkarılıp tarafımızdan maaşlar faslına nakli münâsîp görülmüştür.
- 5) Bu rakamın içinde 1.992 dükkânın ta'miri ve 12 dükkânın yeniden inşası bedelleri de vardır.
- 6) Su çekmekte kullanılan 6 adet dolab'ın beygirlerinin masrafları.
- 7) Bu rakam, iki yılın vasafisi alınarak bulunmuştur.
- 8) Bu rakamın büyük bir kısmı dükkân satın almak için sarfedilmiştir.

Bu suretle, daha büyük adette yolcuyu misafir edecek kârvan-saraylar, daha kalabalık bir yoksul zümresinin karnını doyurabilecek imâret mutfakları teşekkül ederek imâretlerin içtimaî yardım fonksiyonları, durmadan inkişaf halinde bulunan bir cem'iyetin maddî ve mânevî ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde, vüs'at ve ehemmiyet kazanmıştır.

Bu imâretlerden bir kısmının Dârüştîfa tesisleriyle halka zamanımızın poliklinik ve hastahane servislerini, devrin en salâhiyetli tıp üstadlarının eliyle ve bedâva olarak temin etmeleri; yüzlerce yetime maaş bağlamaları, bazı dul kadınları himâyeleri altına almaları, tercihan yetim ve fakir çocuklarını okutmak üzere mektepler açmaları.. gibi hizmetler ise, zamanları için hakikaten takdire şâyân ve müessir içtimaî yardım mevzularıdır.

Bu tetkikimizde üzerinde daha fazla durmak fırsatını bulamadığımız bu hizmetler hakkında, tetkik mevzuumuz imâretlere âit kayıtlarda tesadüf edilen bazı hususları kısaca hatırlatmak yerinde olacaktır :

Tetkik ettiğimiz imâretlerin dârüştîfalarında *kullanılan ilâçların nevi' ve mikdarları*, bu dârüştîfalara âit masraf listelerinde teferruâtlı bir şekilde kaydedilmiştir. *Zamanın tıp bilgisi ve tedavi usulleri* ile bu tesislerin yaptıkları hizmetin vüs'at ve ehemmiyeti hakkında bir fikir edinmek için bu listelerin tetkiki şüphesiz, çok faydalı olacaktır.

Dârüştîfaya müracaat eden fakir hastaların, zamanlarının en hâzik ve tecrübeli doktorları, göz hastalıkları mütehassısları ve cerrahlar tarafından muayene ve tedavi edilmekte ve bu ilâçların en pahalı ve iyilerinden faydalanabilmektedir. Hastahâneye yatırılanlar da orada her türlü ihtimâmı görmekte, çamaşırları ve kendileri yıkanmakta, türlü devâlar, şerbetler ve kuvvet ilâçları ile hastaların şifâ imkânları sağlanmağa çalışılmaktadır. Ölenler için ihtiyâr edilen «teçhîz ve tekfin» masrafları da bu hastalara gösterilen ihtimamların son bir alâmetidir. Hastalıkları zamanında daha fazla yardıma ihtiyacı olan yoksul kişiler için ümid ve tesellî kaynağı bir sığınak vazifesini gören dârüştîfâların hakikî birer hayır ve sefkat müessesesi olarak vazifelerini gördüklerinde şüphe yoktur.

Tetkik ettiğimiz imâretlerin yaptıkları hayırlı işler arasında bir kısım kimsesiz çocukların yetiştirilmesi işini imâretlerin kendi

üzerlerine alarak, hayatlarını kazanacak bir çağa gelinceye kadar, yetimlere maaş bağlanması gibi hizmetler de vardır. Ayasofya Vakfından maaş alan 200 ve Edirne'deki Murad II. Dârülhadîsinden maaş alan 40 yetimi bu husustaki teâmüllerin bir misâli olarak zikredebiliriz (BK. Tablo 10). Fâtih İmâreti Vakfiyesine nazaran ⁴² bu yetimlerin seçilmesi işi ile İstanbul kadısı meşgul olacak ve «i'tâ ve intiha Pâyitaht Kadısı Defterinde mukayyed ve mestûr» bulunacaktır. Erkek veya kız, ana ve babası bulunmayan, 200 yetime tahsis edilecek maaş mikdârı ayda 3.000 akçeyi bulmaktadır.

Aynı şekilde, içtimaî mevki' sâhibi kocalarını kaybetmiş bazı yoksul dul kadınları zarûret içine düşmekten korumak için hususî tahsisat ayrılmış ve bu gibilerin hizmetçilerini göndererek imâretde, eşraftan misafirler için hazırlanacak yemeklerden, istisnâ olarak faydalanmaları sağlanmıştır ³⁸. İmârete dâhil tesisler içinde bulunan ilk mektepte (dârutta'lîm'de), vakfiyeye göre, yetimlerin ve ancak yetimler bulunmadığı takdirde, diğer fukara çocuklarının okutturulması ⁴³ şartının mevcut olması da imâretlerin yoksul ve yetimleri himâyeye müteveccih faaliyetlerinin bir eseri telâkki edilebilir.

Tetkik mevzuumuz imâret nizamları içinde, dikkati çeken bir hususiyet de, Fâtih İmâreti Vakfiyesinde açıkça ifâdesini bulmuş olan bir anlayışa göre; *vakıf hizmetlilerinin yekdiğerlerini ve vakıf idâresini müsterek ve karşılıklı kontrol esasının* bidâyette bu müesseselerde mevcut bulunuşudur. Bu usule göre, vakıfla alâkalı bütün vazifeliler sene sonunda, âdetâ bir umumî heyet hâlinde içtima' edip, vakfiyeyi beraberce okumaları ve sene içinde her şartın yerine getirilmiş olup olmadığın müzâkere etmeleridir ⁴⁴. Kendilerine mah-

[42] S. 328.

[43] «Mekteb'de bir ...mu'allim tâ'yin oluna. Tâki *eytâm* bulunuyor ise, ta'lîm-i eytâm, *bulunmaz ise*, etfâl-i *fukara-yı* müslimîne ta'lîme ikdâm eyleyüb, mukabele-i hizmette külli yevmin 6 akçe vazifeye mutasarrıf ola» s. 313.

[44] «hâsılı, rey-i vakf-ı şeriflerinden irtizak eden ihvân-ı mü'minin her sene tamâmında cami-i bâri'lerinde icma' ve ittifak idüb *Kitab-ı vakf-ı şerifleri 'alâ rüûsî'l-eşhad kıra'at olunmağla*, cem' huzzâr işhad olunub şerâit-i mu'teberlerinde nev'-i kusûr, yahud mürtezikadan birinden terk-i hizmet-i lâzime sudûr etse şart-ı şerifleri ri'ayetine cümlesi sa'i ve medlûl-i latifini mü-ra'i olalar» (s. 351).

Süleymâniye vakfiyesine göre, benzeri bir kontrol şekli imaret medrese-

sus hususî bir statüye tâbi olan ve *idarî-malî bakımdan muhtâriyeti* hâiz bulunan bu müesseselerin, kendi kendilerini kontrolü bakımından bu usullerin müessir olması icab eder. Diğer imâretlerde ay başlarında imâret vazifelilerine ve hâfızlara ziyâfet vermek üzere ayrılmış olan paraları da bu müesseselerin mensupları arasında müşterek menfaatler ve vazife birliği ruhunun beslenmesi için düşünülmüş tedbirler olarak tetkik edebiliriz.

Bütün bu tedbirlere rağmen, imâretlerin kurulmalarına hâkim olan düşünce ve ruhu kaybederek soysuzlaşmaları hâdisesi, vakıfların muhtâriyeti prensibinin bir kenara itilerek bu müesseselere devletin her gün daha fazla müdâhalesi ve idare kadrolarını memurlaştırması yoluyla olmuştur denilebilir.

lerinde vazifeli müderrisler hey'etine verilmişti: «Her ay başında medrese-i ma'mûrelerinde müderris olan müderrisler imaret-i âmire'nin üzerine varup aş'ın ve etmeğin ahvâlin görüp taryk-ı ıslâhı ne ise ana mübaşir olalar». (s. 77).